

# DÉVA VÁRA ERDÉLYBEN.

SCHMIDT VILMOS

szebeni cs. kir. államtanoda tanárától.

Damnosa quid non imminuit dies?  
Hor. Od. VI. 3.

Mint néma tanui az előttünk csaknem érthetetlen multnak néznek le büszke magasságukból Erdélyben a számtalan várak és kastélyok mohos romjai a — kevés századokkal ezelőtt durva erőszak romboló viharai közt puszta — most a béke gazdag áldásai alatt újra virágzó mezősegre. Látásuknál eltűnt idők vonulnak el lelkeink előtt, és mi gondolatokkal eltelve vizsgáljuk napjaik változó képeit.

Ezen utóbbiak közül sokat, és köztök felette élénkeket számít az ország történelmében Csicsó, Bálványos és más várak és kastélyok mellett gyakran megemlített Déva vagy Dimrich<sup>1)</sup>, mely Erdély legdélibb részében, Hunyadtól két mértföldnyire, a Maros balpartján, egy tovább terjedő bérez kúpalaku előhegyén sasfészekként fekszik.

A monda, a mint minden nagyobb szerű vagy merész művet körülfont hálójával, úgy, hogy az a távol mult ködfátyolából ábrándos formákban tűnik elő; úgy tett Dévával is, mely még mostani romjaiban sem tudta ama feudális idők bélyegét letörölni, midőn az ellenség tökéletlen támadó eszközei ellen az egyes erő csak hozzájárulhatlan magasságban fejthette ki saját ellentálló erejét, míg a támadó a maga részéről csak kiéheztetés által tudta a dacot megtörni.

A monda azt beszéli, hogy egykor három szűz leány elhatározta magában, hogy mindenikök egy-egy várat épít fel. „Ha ez az Isten szent akarata” — mondá az első, „úgy három hét alatt egy vas várat építék”. Neki fogott a műnek s három hét alatt Vajda-Hunyad vára emelé fel roppant or-

móit. „Isten segedelmével” — mondá a második, — „három nap alatt egy ezüst várat végzek be.” Ő is el kezdett erősen és bátran alkotni, s a harmadik nap estéjén a meredek hegytetőről messze néztek ki az országba Déva falai. Míg a harmadiknak a művét, ki avval kételkedett, hogy az ég segedelme nélkül is felépít egy nap alatt egy arany várat, az alig megkezdettét nyom nélkül mosták el a Maros és Sztrigy zuhogó hullámai.

Egy más szóhagyományban<sup>2)</sup> három óriás nőt találunk, kik egy időben voltak elfoglalva a Déva és Aranyvidéke és Kis-Kalány<sup>3)</sup> fürdő elkészítésével. A munka megkezdésénél az első és utolsó így szólott: „Egy nap alatt akarjuk létrehozni, ha Isten is úgy akarja.” Az Aranyi<sup>4)</sup> óriás nő ellenben mondá: „akár segít, akár nem, én mégis felépitem!” El is készíté a várat, de még ugyanazon éjszaka romokba süllyedt, hogy soha többé fel ne emelkedjék. A mit a más kettő alkotott, az még ma is áll. Márpedig nehéz munkák voltak ezek is! Mert Kis-Kalánynál a körülbelül tíl alaku 45 láb hosszú és 30 láb széles vízmedenceze, 15 lábnyi mélységre függélyesen eső falaival egy magánosau álló, mintegy 18 láb magasságu és 40 lépés átmérőjű mészsiklába van bevésvé,<sup>5)</sup> és lehet képzelni a munkát, ha meggondolja az ember, hogy amaz, a ki Déva várát építé, hamarább elkészült, és még volt ideje átjönni, hogy kenyeret süssön. A harmadik, a ki

<sup>2)</sup> Fried. Müller: „Siebenbürgische Sagen“ Kronstadt 1857. 8 p. 146.

<sup>3)</sup> Falu Hunyadmegye Hesdátí kerületében, már a rómaiak előtt ismeretes 22<sup>o</sup>ik meleg forrással.

<sup>4)</sup> Falu Hunyadmegye Kéméndi kerületében, a Maros jobb partsán, egy sziklacsúcon falomokkal.

<sup>5)</sup> Cf. Neigebaur: „Dacien aus den Uiberresten des classischen Alterthums.“ Kroustadt 1851. 8. p. 91.

<sup>1)</sup> Dimrich csak szász elnevezés, de Horváth Mihály is használja némelykor „a magyarok történeté”-ben Pest, 1861. 198.

átellenben Kőboldogfalván<sup>6)</sup> lakott, haragudva saját balsorsa és a másik szerencsése miatt, lóra vetette magát gyorsan és egy ugrással átszökötött a kálányi sziklára, úgy, hogy a patkó nyoma ez óráig látható maradt.

Egy harmadik versio szerint tündérek a vár felépítői, melynek sorsán az évek százai folytán mindég annyira nem gyengült részvétellel osztottak és osztoznak, hogy ott minden két esztendőben megjelennek.<sup>7)</sup>

Ezen mondák mélyebb értelmének kikutatására tett kísérleteim közbe magában a vidéki elnevezésben „Déva“ igen jókor jött és elég fontos átmutatást találtam.

Minthogy t. i. nem lehet kétségbe vonni, hogy Erdély idővel ezelőtt szláv elemeket vett fel magába,<sup>8)</sup> melyek a hegyek és folyók elnevezéseiből itélve, az országnak éppen délnyugati részét foglalták el;<sup>9)</sup> így Dévának is ide kellett tartoznia, már csak azért is, mert ez a név hasonlóképp a szláv nyelvből veszi eredetét,<sup>10)</sup> és a nagyobb szláv istenségekkel, a Siva vagy Dzewa<sup>11)</sup>-val lehet közelebbi összeköttetésbe hozni. Ez a szláv Venus<sup>12)</sup> volt, és mi alig tévedhetünk, ha a mondában az idő hullámaiból megmentett emlékekből a Déva hegyéni egykori Venus tiszteletet akarjuk sejtetni.

A monda és történelem közti hidra azok lépnek, a kiknek nézete szerint a mai Déva a régi római Decidava<sup>13)</sup> vagy Singidava<sup>14)</sup> helyét foglalja el, és a kik szerint a vár keletkezését, ha nem is a szerencsétlen dák király Dekebal,<sup>15)</sup> de legalább Traján idejétől kell számítani.<sup>16)</sup> Igen, ezen merész műnek Traján Erdélybe való behatása előtti keletke-

zése és az a mondabeli körülmény, hogy a Dákoknak Traján által meggyőzött utolsó uralkodója nem csak itt végzé ki magát, hanem sírját is itt találta, — oly körülmény, mely a historiai kritika alól kivonja magát<sup>17)</sup> — részben annyira megdönhetően igazságnak tartott, hogy Agyagfalvi Goro Lajos hadmérnöki őrnagy, ki „Pompéji utazásai“<sup>18)</sup> által az archæologiai tudományok barátjának ismertetett, egy márvány táblát tétetett bé Déva vára egyik falába, hogy egy megfelelő felirással az imént említett historiai eseményekre utaljon. A felírás bevésését azonban megakadályozta az őt meglepő halál.<sup>19)</sup>

Ennek következtében ez a név Déva csupán csak megrövidítése a római „Singidava“ vagy „Decidava“ elnevezésnek.<sup>20)</sup>

Hitetlenek, a kik erre fejüket rázzák, természetesen nem hiányzanak; mert nézetök szerint a hegy-kúp ormát Dekebal és Traján előtt már régén vár-épület koronázta. Itt azonban egy sarmata herceg székel, kinek utóda — elég különösen „Siegburg“-nak nevezetve — a Sztrigy völgyében Déva mellett történt és Dekebal meggyőzésével végződött csata után, melyben Traján saját testéről adta a ruhát a számtalan sebesültek számára<sup>21)</sup>, a római császár falai között vendégelte meg, a miért köszönetül megerősített a birodalmában.<sup>22)</sup>

Nekünk, mint a kik szeretjük az igazságot, el kell ismernünk, hogy egy a Déva hegyén fekvő szilárd épület létezésének a Traján előtti időtől való számítása csupán csak gyanítás. Ha mindjárt t. i. a mai Déván kívül, a Szászváros felé vezető uton egy város maradványai mutatkoznak is téglákban, cserepekben és más hasonló leleményekben, sőt ha ezen vidékből származó feliratos kövek is ismertek;<sup>23)</sup> ha mindjárt továbbá a Déván feljül fekvő, ma „Petraossa“-nak nevezett kőbányában, egy csillámpala és gneiszből álló tömeges plutói alakzatban, különböző hengerek, ravatalok s másképp kidolgozott a sziklától el nem választott kövek láthatók;<sup>24)</sup> nem lehet ugyan kétségbe vonni egy római telep egykori létezését magánál Dévánál, még ha azt állítjuk is és tesszük hozzá, hogy a Dévai kőbánya csak a Dekebal második erősen megerősített királyi laka Muntsel-Gredistje felépítésére üritetett ki;<sup>25)</sup> de semmi sem jogosít fel hasonló feltevésre a dévai hegyivárt illetőleg. De sőt, ha azt gondolnók is, hogy a Hátszeg völgyében romjaiban még fennálló erődmű mintájára egy a békés köz-

<sup>6)</sup> Lenk topogr. Lexik. II. p. 307. Hunyadmegye felső kerületének kitudi járásába teszi át.

<sup>7)</sup> Kőváry: „Erdély régiségei.“ Pest. 1852. 8. p. 18.

<sup>8)</sup> Hasonlítsd össze az én értekezésemet Transsilvania új folyam 1862. évf. második kötetében. p. 11. 19.

<sup>9)</sup> Hasonlítsd össze az én: „Das Jahr und seine Tage“-sat. Hermannstadt. 1866. 8. Excurs. in fine.

<sup>10)</sup> A kyrill *AHB-A* a szűz; nagy oroszul djeva; horvátul: deva, dévica; vendül: dewka, lengyelül: dziéwka; fehér oroszul: dzéwka hasonló értelemben.

<sup>11)</sup> Igy van nevezve Stredowskinál „Sacr. Morav. hist. p. 52.“: Inter præcipua Slavorum numina referrebat olim etiam Siva seu Dziwa, cuius diminutivum Dziejewica in usu est, et virginem Slavis significat. Istenségre mutat már különben a szónak alapjául fekvő sanskrit déva azaz: dea, istennő, disből = világitani.

<sup>12)</sup> Stredowski p. 53. mondja: *Ipsum simulacrum rudum, admirandi operis, ad justam mulieris aut virginis formosissimæ figuram conformatum stabat, oculi erant ludibundi, meliti et illecebrarum plenissimæ stb.* miután p. 52-ben egyenesen azt mondja: „Venus fuit.“ és Bel Not. Hung. II. p. 252-ben így vélekedik: *Slavi certe prisci gentiles, Venerem Deam in virginis cultam simulacro Devoina, Dewina, seu Dewa nuncupabant.*

<sup>13)</sup> Igy Lenk topogr. Lex. v. Siebenb. Wien 1839. 8. I. p. 68.

<sup>14)</sup> Igy Mannert Georg. d. alt. Röm. et. VII. és Arch. d. Ver. f. s'ieb. Landeskunde I. 3. p. 42. N. F. Mások Singidavát Kis-Enyednél keresik, valószínűleg az oláh „Thingetyin“ elnevezés miatt.

<sup>15)</sup> Arch. des Vereins I. 2. 26.

<sup>16)</sup> Cf. die Romanen d. öster. Monarchie Wien. 1949. II. p. 187. ff.

<sup>17)</sup> A mint tudva van, a feje Rómába vitetett, s csak a többi része maradt Dáciában.

<sup>18)</sup> „Wanderungen durch Pompeji“ Wien 1825. fol. min.

<sup>19)</sup> Kőváry e. h. 94. l.

<sup>20)</sup> U. o. 18 l. Talán nem kell még előbb megemlíteni, hogy efféle „etymologiai játékokra“ semmit sem kell adni.

<sup>21)</sup> Cassius Dio LXVIII. 10 f.

<sup>22)</sup> Az igazságot és költészetet az előbbinek megismerettség összekeverő szóbeli közlés után magában Dévában.

<sup>23)</sup> Neigebaur e. h. p. 66 f. mely mellett még tekintetbe kell venni Ackner és Müller igazításait; l. „Die römischen Inschriften in Dacien“ Wien. 1805. 8 p. 18. Nro 76.

<sup>24)</sup> Neigebaur e. h. p. 68 nro 15.

<sup>25)</sup> Vereins Arch. I. 2. p. 21.

lckedést fenntartó és az ellenséges megtámadás ellen örző örutorony állott volna itt: meg kellene előbb fontolnunk, hogy a tudomány adósunk marad annak a bebizonyításával, hogy vajjon Déva már a rómaiak idejében is éppen oly nevezetes bogpont volt-e, mint ma, a mikor ott keletről a Verestoronyi és k.-fejérvári út, délről a Volkány szorosán át, nyugatról a Bánáthól Lugoson és Dobrán keresztül jövő, továbbá Magyarországról Aradon, Lippán és Illyén keresztül jövő, éjszaknyugatról ellenben a Belényesen és Halmágyon keresztül jövő nagyváradi országút, és végre a Maros jobbpartján Algyógyon, Bábólnán és Solymoson keresztül jövő k.-fejérvári, összesen tehát hat országút találkozik össze, és Dévát fontos hadi ponttá teszik.

Különbözőleg hangzanak a feleletek, arra is, ha a történet széke előtt a vár felépítésének idejét kérdezzük, nevezetesen újabb formáiban. Így névszerint Bethlen Farkas,<sup>26)</sup> I. Lajos (1342—1382) és Zsigmond (1387—1427) ideje között ingadozik. Neigebaur határozottan 1510-et nevez meg II. Lajos uralkodása alatt (1516—1526), és csak azt teszi hozzá, hogy régi alapra építették,<sup>27)</sup> míg mások mást mondanak. S mégis, habár Kövály e nézetével: „a kastély tulajdonképeni kora ismeretlen,<sup>28)</sup> csak az igazságnak adott tanúságot, meg fogjuk látni, hogy a vár keletkezésének idejét sokkal messzebb kell tenni a Neigebaur s még a Bethlentől szabott időnél is. Hiszen már 1269-ben találunk egy „Castrum Deva“-t hitelesen megnevezve akkor, midőn IV. Bélának (1235—1270) gyöngye gyermek korában megkoronázott ifjabbik fia István elégedetlen lévén Erdély és Kumánia reá bizott fejedelemségével, és folytonosan ingereltetve attól a reá nézve annyira lealázó gondolatától, hogy neki a bátyja után kell állania, s nem ügyelve a közbe lépő IV. Orbán (1261, 1264) közbejáró törekvésére, fellázadt az atyja ellen,<sup>29)</sup> és egy bizonyos „Chyl“ grófot „comitem de villa Kelnuk“, a Déva vára — a hol a Kumánokkal az országba hatoló vojvoda, László megveretett<sup>30)</sup> — és Feketehalom előtt bebizonyított hűségéért néhány hűtlenségük miatt elmarasztaltak jószágaival ajándékozott meg.<sup>31)</sup> Csupán ebből is egész bizonyosság-

gal láthatni, hogy Dévának már 1269 előtt nem csak fel kellett épülve lenni, hanem már a királyi várakhoz kellett hogy számítsák. Daczára ennek a bebizonyított ténynek, Kövály további állítása az, hogy a történelem Déva váráról egészen a Hunyadiak idejéig — a hol a történetben először nevezetnek — nincs említés,<sup>32)</sup> oly durva tévedés, a milyen csak a megnevezetnek ismeretes hebe-hurgya könyvesinálás mestersége mellett csúszhatott el. Hiszen — közbe szólván egyik legderekabb történelem-kutatónk és történelem tudósunk szózata öntötte el éppen e vár felett a fájdalom ama varázsát, mely egy emberi nagyság bukásánál az ellenséges gondolkozásu szívet is, ha csak nemesen tud érzeni, meglepi és fogva tartja, és ő ezt oly időre vonatkozva tette, mely több, mint száz évvel előbb járt a Hunyadiénál. En IV. Bélának az 1305-ben magyar királynak meghívott, hadi-vitézségű unokája Ottó bajor herceg szomorú végzetét értem.<sup>33)</sup>

Árpád férfi ága kihalásával Magyarországon több pártviszály után az ifju cseh Venczel az — eredetileg az ő atyját a sz.-István megürült trónjára meghívó — birodalmi követek kíséretében megkoronáztatta magát (Aug. 1301), de már 1304-ben az Anjoui Martel Károly pártjától való félelme miatt a jelvényekkel visszatért hazájába. Ekkor Ottó bajor herceg hivatott meg a királyságra és a királyi hatalomért küzdés új táplálékot kapott, annál is inkább, mert nem csak hogy I. Albrecht német király és ennek fia austriai Rudolf, Károly részére állottak, de még V. Kelemen pápa is a bajor herceget „sub excommunicatione et interdicto“ magához hivatva, hogy a magyar korona átvételéért igazolja magát.<sup>34)</sup> Ekkor Gombolinus és Blavus Miklós szebeni grófok nagy számú küldöttséggel jelentek meg Ottó királyi széke előtt Budán, hogy a hódolat megtörténte után a német vérből származó szívesen látott uralkodót az erdélyországi szászföldre meghívják. A menet Beszterczén keresztül Szebenbe vonult, mindenütt hangos és színlés nélküli örömmel üdvözölve, 1306.<sup>35)</sup> Budára való visszatértében László

fidelis nostri, et terram Vincentii, que fuere terre castri in comitatu Albensi, ipsi chil etc... Fejér VII. 4. 136.) László király egyik okleveléből 1272. A fejérvári káptalan 1355-ik évi átiratából a magyar udvari kamara levéltárában. Siebenbürg. Urkundenbuch Wien. 1857. I. p. 1. 893.

<sup>32)</sup> Kövály id. h. 94. l.

<sup>33)</sup> Teutsch: „Beitraege zur Geschichte Siebenbürgens vom Tode Königs Andreas III. bis zum Jahre 1310,“ Toldalékok Erdély történetéhez III. András király halálától 1301-ig.“ Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde I. 1. p. 36.

<sup>34)</sup> Cf. Fejér Cod. Dipl. XIII. 1. p. 207. köv. Nro CIII. dto: Pfetauis IV. Id. Aug.

<sup>35)</sup> Legnevezetesebb forrást nyújt erre nézve Horneck Ottokár rajnai krónikája Pez nál Sacr. 94. Aust. a hol lap 64. így hangzik:

„Mit Worten und mit Gepaeren  
Erzaigeten sy im do,  
Dasz sy waru vro  
Seiner Chunft dahin,  
Grosleich erten sy jn  
Mit gewden und mit schallen  
Frewten sy sich alle  
Das jn Gott nock pey ihre Leben  
Ainen teutschen Chunig hat geben.“

<sup>26)</sup> Lib. XII.

<sup>27)</sup> Id. h. p. 68.

<sup>28)</sup> Id. h. p. 93.

<sup>29)</sup> V. ö. Katona: „Hist. reg. Hung. VI. 370 és VI. 473. Fejér: „Cod. dipl. Tom.“ IV. Vol. 3. p. 160. 421. 423. és Pray: „Hist. Reg. Hung.“ not. praev. IX. és I. 269.

<sup>30)</sup> Teutsch: „Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk,“ Kronstadt. 1852. 16. p. 77.

<sup>31)</sup> Stephanus etc... ad universorum notitiam... volumus pervenire, quod attendentes fidelitatis et servitorum merita Chyl comitis de villa Kelnuk, que et quas idem nobis a temporibus infantie nostre ingiter nobis famulando, fideliter exhibuit et devoto et specialiter tempore persecutionis nostre et miserie, quando videlicet dura et crudelis persecutio parentum nostrorum nos extra regnum nostrum voluit effugare, cum effectu idem Chyl comes, omnibus bonis suis et liberis post tergum derelictis nobis adhaesit et nobiscum mansit sub castro Deva et sub castro Feketuholm cum hostibus nostris pro redemptione nostra viriliter dimicavit et multos ex iisdem captivavit... in recompensationem servitorum ejusdem... licet majoribus dignus habeatur et mereatur terram Demetrii in-

a hatalmas erdélyi vajda is meghódolt,<sup>36)</sup> a kit a király szives fogadása élethossziglani hűségi esküre ragadott. De ez az eskü nem jött szívből,<sup>37)</sup> noha Ottó király éppen nem látszott idegennek követői tanácsát megfogadni, hogy ezt az embert, a kinek „nagy hatalom van alája vetve,“ leányával kötendő házasság által, mint veje magához kapcsolja. De mivel cseh Venczel meggyilkoltatása után, Ottó az austriai Rudolfal a koronáért versengő karinthiai herceget, Heinrichet segítette; Albrecht császár seregét betörték Magyarországra, és mivel ezért a szorultság a királyi ügyre nézve nem volt csekély, az említett házasságnak hamar teljesezésbe kellett volna mennie, és az ellenséget a vajda segítségével az ország határaiból kivenni.<sup>38)</sup>

A kétséget a vajda készsége iránt, hogy ezt a tervet végrehajtja és különösen a hűsége iránti aggodalmat, melyek a király keblében feltűntek: a legesalkonyabb áltatás legkülönbözőbb neveivel igyekeztek el- és megfojtani, és így Ottó — májusban 1307 — menyasszonya után ment.<sup>39)</sup> A szőtt árulás nem sokára a király szolgálói előtt sem volt több titok, annál is inkább, minthogy nemesi kíséretéből lassanként számosan tűntek el oldala mellől.<sup>40)</sup> Azonban már a vajda vára Déva elé érkeztek, és hallgatva kellett a rászédett királynak végzetes sorához alkalmazkodni. „Itt van Ottó király,“ mondá az Ottónál maradt kevés ur az eléjük jött vajdához: — „Itt van Ottó király, tegyetek vele, a mint érdemi“ — és elvágattak.<sup>41)</sup>

Erős fogságba téve és szolgálaitól három inasán kívül megfosztva, kellett a királynak a koronát és a birodalmi kincseket átadni zsarnokának. A férfiast tiltakozásra bilincseket vertek kezére,

<sup>36)</sup> Ottokár von Hornecknél László így nevezetetik: „Herzog von Uberwalt, genannt ungrischen Laszla-Baybath.“ és „Uberwalt“ a szász föld ellentétét képezi, mely „Sybenbürgen“ nevezetetik.

<sup>37)</sup> Ottokár von Horneck 765. cap. beszél erről.

<sup>38)</sup> Eppen itt a vajda már az első találkozásánál igéri a királynak:

Herr ich gib dir  
Dy allerschönigsten Magt...  
Ich hab nicht Chindes, man sew ain...  
Ze mein Lebtagen  
La mich wesen in Gemach  
Vnd so ich sterb danach,  
So gefellet dich an  
Mer Laundes, dasz Ich han  
Und dein Weib mein Chind  
Denn aller Payr Lant synd,  
Das scholl Herre mein  
Deiner Chind Erb seyn.  
Dieweil ich aber das Leben han,  
So wil ich zehen tawsent man,  
Dy man wol perayt hat,  
Dir füern, wo dein Wille stat.  
Dazu ich dir pehalt  
In meiner Gewalt  
Ain schon varet gut  
Des sich gefrowet dein Muet.

<sup>39)</sup> Cf. Podhradsky: Chronicon Budense p. 231. Katona VIII. 113. és Fejér Cod. Dipl. VIII. I. 219.

<sup>40)</sup> „Dasz sew der Tewfel noch drum hab“ kiált fel a hazafias rimes krónika író.

<sup>41)</sup> Otto von Horn. Cap. 768.

lábára, míg végre a bántalmazás megtörte a király akaratját. Mindazonáltal Ottó nem bocsátatott szabadon,<sup>42)</sup> míg vagy Serbia és Bulgária vele rokon királyai közbenjárása,<sup>43)</sup> vagy Serény Imre segítségével,<sup>44)</sup> vagy a vajda saját feleségének a csele, vagy végre jelentékeny váltságdíj letétele,<sup>45)</sup> bé nem végzé fogságát, a mire ő megelégedvén a magyar királyi ezimel, visszamene Bajorhonba és ott végzette el hánykódott életét.<sup>46)</sup>

Déva mellyel mármost mint az erdélyi vajda székhelyével ismerkedtünk meg, ezután is gyakran említetik az okiratokban, ha nem is kiválság. Mert már 1309-ben, midőn Szeben megkísértette, hogy a letett bajor herceget ismét Sz.-István koronájához segítse,<sup>47)</sup> úgy találjuk, hogy László vajda talán azért, hogy a szászoknak igen érezhető zavart okozzon, eltiltotta a vajdai birtokon való kereszttilmeneteket, midőn Gentilis bibornokkötvet őket széke elé idézte, kérdőre vonandó azért, hogy ők 1308 szeptember havában Exaudi vasárnap után való hétfőn, abban a véleményben, hogy az Ottó elfogásánál a püspök és a káptalanja is együtt munkált, fegyveres erővel a püspöki templomba törtek és a papok ellen ellenségesen léptek fel.<sup>48)</sup> Midőn az idézettek meg nem jelenésüket a vajda tettével akarták menteni, Gentilisnek hozzá kellett írnia; mert egy a cardinalishoz írt, Déván 1309 april 9-kén kelt levelében tagadja László a reá fogott gonosz szándékot<sup>49)</sup> és végre egy Déván kelt második levelében megadja a szászoknak a kívánt szabad átjárást.<sup>50)</sup> Továbbá tudva van, hogy Károly király 1326 sept. 22-kén Tamáspatakát, hidegvizi nemes család birtokát a dévai összes vár birtokkal egyesítette, az előbbi birtokosnak pedig cserébe Ladamostelkét adta;<sup>51)</sup> valamint az Ependorf grófok Göbel János és Kemény Péter közti viszálykodásnál, mely az előbbi fiának meggyilkoltatását hozta magával és Ependorf s Borgó lakosai arra határozták magukat, hogy házi tűzhelyeiket elhagyják, Tamás Vajda intése (1321, 1340), hogy a községekben maradjanak csendesen, mert ő rendet akar és fog csinálni 1328 jul. 20-án

<sup>42)</sup> V. ö. Collect. vatic. bibl. p. 129 és sok más helyen, mint Fejér: VIII. 5. 48 ugyanazon forrásból merítve, de helytelen észrevétellel kísérvé. A fogság ideje különbözőre tétetik, s 4 hét és egy esztendő között ingadozik. Katona VIII. 111. egy évnél többre teszi.

<sup>43)</sup> Ottó v. Horneck után.

<sup>44)</sup> Cf. Annai Boic. I. 7. és Palma Herald. Hung. hol p. 116 az mondatik, hogy Serény Imre, a miért a királynak a László vajda hatalmából kiszabadításánál tevékeny és döntő részt vett, a családi ezimerhez még a bajort kapta hozzá csatolva.

<sup>45)</sup> Eder ad Felmer p. 27 és Annai Boic I. 702.

<sup>46)</sup> Monumenta Boica II. pp. 217. 406. IV. 162. V. 38 és VI. 374.

<sup>47)</sup> Fejér Cod. Dipl. VIII. 5, 48—49 datum nélkül, és mint töredék közölve, a hol a szászokról ez mondatik: cum ipsi nitantur et nisi fuerunt introducere in regnum Ungarie Ottonem de Bauaria pro rege dicti regni, et ipsum stb. a miért ők „rebelles Domini regis Ungarorum“ -nak nevezetnek, a kik non faciunt fidem, nec eis est fides aliqua habenda.

<sup>48)</sup> Ugyanott.

<sup>49)</sup> Fejér Cod. Dipl. VIII. 5. 50—51.

<sup>50)</sup> Ibid. 51—52.

<sup>51)</sup> Vereins Arch. für Landeskunde: régi folyam I. 51.

Déváról hirdettetett<sup>52</sup>). A vár nevével 1359-ben is találkozunk, midőn András vajda (1356—1359), a kinek I. Lajos király Dewa, Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő és Neuburg vagy Ujvár birását átadta,<sup>53</sup>) a fájdalom meg nem nevezett dévai várnagyot megbizta, hogy a jobbágyoktól a tizedet vegye fel.<sup>54</sup>)

Itt legyen egyszermind megengedve az a megjegyzés, hogy alaposan lehet állítani, miszerint Déva vára azon napokban a kereskedőknek is szolgált védelmül. Legalább Lajos király egy Budán 4<sup>o</sup> die festi b. Lucie 1351. kelt okiratban a szász kereskedőknek minden vámot és más tartozásokat elenged, és utasítja a várnagyokat, hogy a teljesedésbe vételre vigyázzanak.<sup>55</sup>)

Déva, mint a vajda székhelye, 1385-ben határozottan említették<sup>56</sup>), és hogy, mint ebben az időben a királyi várak általában, saját várkatonasággal volt megrakva, ez által védetett, azt bizonyítja egy Zsigmond királytól Tordán 1394 december havában kiadott oklevél<sup>57</sup>), melynek erejénél fogva egy oláh, Dobro javára Déva várának egy mértföldnyi területében egy militia castrensis kötelezettséggel járó kenészet<sup>58</sup>) állítanak fel. Egy oklevélben 1407-ben Mekehee Imre küküllővári várnagy emlegettetik a dévai Dada Mihály mellett<sup>59</sup>) és Dévából ment ki Várasközi Lépes Loránd alvajda felszólítása a szászokhoz, hogy fegyveres erővel jöjjenek Sz.-Imrére Kardos János útonálló ellen.<sup>60</sup>)

De ki sorolná elé az okleveleket mind, melyekből kitűnik, hogy Déva vára már a hatalmas Hunyady János ideje előtt gyakran említették.<sup>61</sup>) Természetesen, mióta ez a hős az ország kormányzásának hűséges vitelért és magas hazafiúi erényei elismerésének bizonyítékául beszterezzei örökös grófnak neveztetett ki főkapitányi ezimel, és Görvény s Déva várakkal, — mely utóbbihoz egyedül ötvenhat falu tartozott<sup>62</sup>) — ajándékozott meg;<sup>63</sup>)

<sup>52</sup>) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 321. Már előbb: Dat. fer. 6. ant. Dom. resurrectionis (Fejér VIII. 2. Nro CCCVI p. 648) Déván visszaadta a lázadó petersdorfi Henning neki jutott jószágait az örökösöknek, a mit a gy.-fejérvári káptalan is kiváltságosan megerősített a husvét utáni szombaton. (Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. Nro CCCVIII 651 l.)

<sup>53</sup>) Kovácsoczi Arpadia III. p. 66.

<sup>54</sup>) In villis ad castra Chycho, Balvanus, Leta, Kuku-leon, Wywar et Deva, nec non in aliis quibuslibet, sub honore nostri Voivodatus existentibus. Szeredaj Ser. Epp. alb. p. 97. 59. Schuller krit. Studien etc. I. 44.

<sup>55</sup>) Eredetije a szász nemzeti levéltárban. Nro 9.

<sup>56</sup>) Ibid. Nro 46. Fejér Cod. Dipl. I. I. 260.

<sup>57</sup>) Fejér Cod. Dipl. X. 3. 139. Cf. X. 8. 370.

<sup>58</sup>) A kenések és kenészetek felől lásd: Kemény értekezéseit Kurz Magazin etc. II. 286—339.

<sup>59</sup>) Eredetije dtó Cibin. f. 4. post fest. Epiph. a szász nemzeti levéltárban Nro 95.

<sup>60</sup>) Eredetije dtó fer. 6. post Georg. Mart. Ugyanott Nro 24.

<sup>61</sup>) V. ö. például Keményt. Kurz Magaz. i. h. ad 1427.

<sup>62</sup>) Ez ellen: Schuller Libloy Siebenbürgische Rechtsgeschichte Hermannstadt 1855. 8. maj. I. p. 343 Not. 3. csak harmincznégy, Dévához tartozó helységről szól.

<sup>63</sup>) V. ö. Kovacsich Suppl. Comit. II. 117. — Fejér Cod. Dipl. XI. I. 496. — 1453 jun. 30. kelt oklevél Telekinél Hunyadiak kora Magyarországon. Nro CLXXV.

azt gondolná az ember, hogy Dévának is gyakrabban és jelentékenyebben kellene előfordulni, a történetben mint eddig. De ez éppen nincs úgy.

Csak annyit tudunk, hogy a sziklavár némely nagyok ellenkezése daczára Hunyadi Mátyás fia János haláláig 1504-ig a Hunyadiak birtokában maradt, a mi által egyszermind bizonyítottatik, hogy 1456-ban Hunyadi János kormányzóra szabott kötelezettség, mely szerint a neki átadott királyi várakat<sup>64</sup>) egy valamikor vissza kellett adnia, már 1458-ban a fia Mátyásra esett királyválasztáskor megsemmisítették.

Meglehet, hogy Mátyás király az 1467-diki budai országgyűlés után, — mely Magyarország történelmében az akkor béhozott új adó és vámrendszer<sup>65</sup>) által lett nevezetes — meghallotta, hogy éppen ezen új adó miatt Erdélyben lázadás ütött ki, midőn a lázadás legyőzésére Déván feljűl bėjött az országba,<sup>66</sup>) a várat, melynek a várnagy tartozott ezen határvidék biztonsága felett örködni,<sup>67</sup>) meglátogatta, a hová Kinizsi a kenyérmezei győztes ütközet után a hadi dobokat eltétette volt.<sup>68</sup>)

Mindazonáltal Déva 1474-ben a vajda székhelyének nevezve fordul elő,<sup>69</sup>) és midőn 1504-ben a Hunyadiak összes jószágából a korona javára ismét kiválasztották, az idő által okozott károknak oly tetemeseknek kellett lenni, hogy az 1510-ben megkezdett javítások tökéletes újra építéssel értek fel.<sup>70</sup>) Még ma is pompázik ez az évszám egy belső, a Maros felől fekvő falon.

Ezen időben Schlechtinger László nevezteték ki várnagynak,<sup>71</sup>) és most kezd Déva a gyászos mohácsi ütközet (1526) utáni zavaros eseményekben nevezetesebb szerepet játszani.

Minthogy 1539-ben febr. 15-én Zápolya Jánosnak I. Zsigmond lengyel király leányával Isabellával ünnepezt lakadalmával,<sup>72</sup>) a csicsói, küküllővári és dévai uraságok határozottan, mint lakadalmi vendégek említettek meg<sup>73</sup>): úgy látszik, hogy, mint a csicsói és küküllői királyi várak, a rohamos mozgalmak alatt, melyeknek színpada Erdély volt, részint mivel Mátyás király a moldovai vajdának ajándékozta, részint ké-

<sup>64</sup>) Engel Gésch. Ungarns III. 198 a Cyllii Chronika után, és Pray Annal. III. 188.

<sup>65</sup>) V. ö. Kovacsich Vestigia comit. 372 és Supplem. ad Vestig. Comit. II. 182.

<sup>66</sup>) Kőváry Erdély történelmében Pest 1860 S. II. p. 95.

<sup>67</sup>) V. ö. Bogathon april. 30. 14. 81. kelt oklevéllel, a szász nemzet. Archban Nro 401.

<sup>68</sup>) Soter Transsilv. nobil. Kézirat Bruckenthal báró könyvtárában Szebenben, ad vocem „Déva.“

<sup>69</sup>) 1474. aug. 30. kelt oklevél Telekinél h. e. XI. Tom. Nro DLXI.

<sup>70</sup>) V. ö. Neigebauer h. i. p. 68.

<sup>71</sup>) Benkő Transsilvania I. 196.

<sup>72</sup>) V. ö. Trauschenfels Deutsche Fundgruben III. p. 12 és „De ludis equestribus, quos exhibuerunt Hungari in nuptiis Serenissimae Virginis Isabellae (Carmen) per Seb. Marcshevium. Impressum (Cracoviae) in aedibus Hieron. Victoris A<sup>o</sup> 1539 in 40.

<sup>73</sup>) Erdély történelme. Pest. 1860. S. III. p. 61.

sőbbi adományozások által urat cseréltek,<sup>74)</sup> ugy Déva is magán kezekre bízott: de még az is, a mit az I. Ferdinánd császár ügye iránt annyira tevékeny és minden fejedelmi kegy mellett mégis szerencsétlen Pempflinger Marcus Dévából járó illetékéről mondanak, bizonyítja, hogy a fejedelem felségi jogai, a fontos stratégiai ponton fekvő vár birtokának egyesek kezére való átengedése által rövidséget nem szenvedtek; sőt Zápolya János halála után az ő hátrahagyott özvegyének, Isabellának ha lehet még bonyolultabban alakuló viszonyai idejére nézve nagyon megjegyzendő, hogy ő éppen Dévát látogatta gyakrabban, valamint ott erősítette meg egy dalmátinak, az akkori idők politikai világában annyiszor és oly kitüntetéssel említett Statilius fejevári püspöknek a végrendeletét.<sup>75)</sup> De a nélkül, hogy érintenők Déván egy Bengler és Biró Mátyás tevékenységét a Luther hite iránt, kinnek lakó és asztali társai voltak; forduljunk kizárólagosan ahoz az egész századra nézve nevezetes következtetésű vizsághoz, mely I. Ferdinánd császár és Zápolya János között keletkezett a magyar trón birása miatt, és a többször megújított békealkuvások által már a kiegyenlítés pontjáig látszott érkezni.

A bécsi alkudozások<sup>76)</sup> alatt történt, hogy I. Ferdinánd császár a Bálványos és Déva várak megszállhatási jogát igényelte. Ez a követelés azonban valószínűleg nem teljesített. Mert tudjuk, hogy a n.-várad püspök Martinuzzi György, — ki Isabelával nyílt háborubán volt — és Petrovich János között, Zápolya János († 1540) hátrahagyott fia János Zsigmond gyámjai között támadt visszázkodásokban, az előbbi a fejevári táborából 1550-ben jun. 5-én egy nagyon hathatós intést küldött Nádasdy Tamáshoz, hogy a császári gyalog sereggel Erdély felé siessen, hogy a Temesvár felől béttéssel fenyegető Petrovich Péter előtt érhessek el a határt, és Déva várát hatalmukba kerithessék, különben Erdélyt sohasem lehet Ferdinánd császár részére megnyerni.<sup>77)</sup> Különösen kitüntetve látszik ezen levélben a vár uralkodó fekvése és stratégiai jelentősége.

Nádasdy ezt az intést egész fontosságában tudta méltatni, és így Dévába császári katonaság jött, és Martinuzzi, ez a rejtélyes ember, a kiről Castaldo császári tábornok igazsággal mondhatta,<sup>80)</sup> hogy ő egy ugyanazon pillanatban sir s nevet, ígér s megtagad, szent dolgon gondolkozik s ördögivel mivel, hűséget ígér s hűtlenségét kézzelfogha-

tóvá teszi; Martinuzzi ebben a fegyveres tömegben bizonyára fennbéljázó s önző terveinek a támaszát látta. De nem sokára megváltoztatta véleményét, és mig Ferdinánd azon gondolkozott, hogy mi uton fogja kifizethetni a biztosa Báthory András által indítványozott kárpótlást Isabella jegypénzéért és a birtokába vett várakért,<sup>81)</sup> addig Martinuzzi, kinnek tekintélye az országban a császáret messze túlhaladta, gondolata már árulásra vitte, mit csaknem lehetetlennek tarthatnánk, mert az ő papi méltóságával és a császárnak iránta mutatott kegyességével legkiáltóbb ellentétben állott.<sup>82)</sup> Hogy ezt valósítsa, és hogy a gyanakodó törököknek, a kiknek nélkülözhetetlen segítségét felhasználni a politikai szükség kényszerítette, minden kételyöket eloszlassa, Dévában a Castaldo által tett császári parancsnokot a tábornok tudta nélkül letétette, és helyébe egyik hívét nevezte ki.<sup>83)</sup> Ámbár meg volt az az elégtétele, hogy Begler-bégnek 1551-ben oct. 16. kelt levelében a nagy ur iránti hűtlenség minden gyanujától felmentetett;<sup>84)</sup> de Castaldo a híres Pescaranak a bicocceai, paviai, aversai és mihlbergi csatákban kipróbált hadvezérnek hazája fija, egyszersmind élesebben látó volt, sem hogy ezen cselszövényes és nagyravágyó pap ravaszága tévedésbe hozhatta volna, és a veszélynek melyet e rejtélyes ember silány fortélyai készítettek a császáriaknak, elejét vette annak erőszakos halála által. De midőn ez a közönségesen „György barátunk“ nevezett, megvetett kemencefűtőből bibornokká és kormányzóvá magasított, de még egy trón után is sovárgó ember félretolatott, azután is megtagadta a Dévára megtett várparancsnok az állomásának az átadását a császáriaknak, azt állítván, hogy ő Györgynek esküdött meg, és így csak az ő utóda oldhatja fel őt szavától és kötelezettségétől: és midőn ő, hogy ezen véleményének nagyobb nyomatókat adjon, a Brandis és Arcu Felix gróf alatt álló zászlóaljcsakának, Erdélyből azon időbeli kivonulásukkor sziklafészkeről érezhetőleg alkalmatlankodott: az alkuvásoknak a nyílt erőszak felett elsőseget adott, és egy pénz ajándék által, — mely a Judex Curiae Nádasdy Tamás esküvel tett vallomása után nem csekély volt<sup>85)</sup>, a vár átadását létrehozta. Erre az ott maradt ágyuk egy részét Szebenbe hozták,<sup>87)</sup> a honnan Castaldo már elébb hozatta és a hová később megint vitette.<sup>88)</sup>

<sup>81)</sup> V. ö. Báthory és Teufel leveleit, 1551. febr. 4. Károlyfehérvárt, a Vaticanból hozott vizsgálati aktákból Martinuzzi meggyilkoltatása felől. p. 227.

<sup>82)</sup> Castaldo ugyanott nevezi, p. 267 „mas traydor, que no fue Judas“ és mondja: „el era mas que Rey.“

<sup>83)</sup> V. ö. emlékirat a pápának, Martinuzzi meggyilkoltatásának okairól. Prag jun. 2. 1552. Buchholznál IX. p. 602. és a vizsgálati aktákat passim.

<sup>84)</sup> Vizsgálati akták p. 219. Nunc vidi te fidelem esse et Petrum Petrovich infidelem, in omnibus enim arcibus Caesaris (Turcarum) inveni homines Ferdinandí canes Germanos, in omnibus arcibus, quas Petrovich tenuit.

<sup>85)</sup> Ibid. p. 441.

<sup>86)</sup> Ibid. p. 639. a kihallgatás Pozsonyban 1553. máj. 18. ment végbe.

<sup>87)</sup> Seiwert „Stadt Hermannstadt“ p. 42.

<sup>88)</sup> Kürz Mag. I. 149.

<sup>74)</sup> Felmer Primæ lineæ in Hist. Transsylv. Hermannstadt 1780. 8. §. 224. p. 167.

<sup>75)</sup> Schuler Das Kais. Haus Hof u. Statsarchiv eine Quelle zur sieb. Gesch. p. 13.

<sup>76)</sup> Szereday Not. vet. Cap. Alb. p. 161. oklevél a károlyfejevári archivumban. f. IV. Nro 29.

<sup>77)</sup> V. ö. Hormayr histor. Taschenbuch IV. p. 455. (1823).

<sup>78)</sup> Gevay Dipl. II. oklevél 34. 45. 55. Kovacsich Script. min. II. 46. Pray Annal V. 278. Epistolae Procer. II. 60.

<sup>79)</sup> Pray Epistolæ Procerum II. p. 200 Nro 88.

<sup>80)</sup> Ferdinánd császárhoz irt levelében dtto Lipppa nov. 31. 1551. Buchholznál lenyomva.

Az 1552-ik évben Báthory András az erdélyi vajdaság általa viselt méltóságát letette, és I. Ferdinánd azt a sopronyi országgyűlésen Dobó István és sz. iványi Kendy Ferencznek ajándékozta, azt is megparancsolván egyszersmind, hogy az utóbbi Györgyben, az első pedig Déván foglalja el székhelyét.<sup>89)</sup> A két vajdához 1553-ban november 15-kén Bécsből is érkezett utasítás, hogy Szászváros lakóit Déva várának ingyen való élelmezéséről és javításának terhes és helytelen követelésétől kímélik meg.

Ez alatt Castaldo nem sokára elhagyta Erdélyt, és Isabella a kormányt, melyet 1550-ben jul. 19-én Ferdinánd császárnak adott át, megint felvette,<sup>91)</sup> mely alkalommal Dobó Istvánt Erdélyben a császári ügy előmozdításában tanusított buzgalmáért a Fejérvárra visszatérő királyné esel által elfogatta és 1556. dec. 11-én vasra verve Szamos-Ujvárra vitette, melyet ő Balassa Menyhért ellen, ki Isabellának és fia János Zsigmondnak párthive volt, keményen védett s csak a királynénak az országba újabb megérkezése hírére adott át. Neje és gyermekei ez alatt Déván tartattak fogságban, vagy a krónikás szavai szerint, „békóban.”<sup>92)</sup> Azonban úgy látszik, hogy Isabella megbánta az erőszakos lépést, s maga adott eszközt a fogoly kezébe, hogy elszökhesse a fogságából, és hogy Kassára futtasson a császáriakhoz.<sup>93)</sup> Legalább Oltardus az „Album“-ában feljegyezte,<sup>94)</sup> hogy Isabella egy bizonyos Zákallos Pétert egészen titkosan Dobó Istvánhoz küldött, a ki a nélkül, hogy el szabadott volna árulni a kapott utasítást, neki megmutatta az utat a biztos menekülésre. Ez 1557-ben történt, mely évben Solimán szultán a vulcani passuson át behatolván az országba, Déva várát ostromolta és megvette.<sup>95)</sup>

Ezen idő körül történt egy esemény is, mely a dévai várnak egyszersmind az Erdélyország egyházi történelmében is állandó helyet biztosított. Davidis Ferencz, fia egy kolozsvári szász csizmadiának és iskolamester ezen szülővárosában, belé keveredett egy háboruba, melyet mantuai Stancarus<sup>96)</sup> „a hazátlan”<sup>97)</sup> idézett elő Krisztusnak egyetlen emberi természete felett, és noha ebben kimeríthet-

len beszélő tehetséget fejtett ki, mégis „a tudós, a három nyelven kitünően szónokoló, a szentírásban és szent atyákban jártas” debreczeni pap, Melius Péter ellenében oly kevésbé tudott győzelmes álláspontot tartani, hogy végtére a reformált hit Davidisban egy új követőt talált. Mint ilyen, egy tervet folytatott, hogy az erdélyi szászokat mind magához vonja, de nem sokára, mint követője Isabella királyné és fia János Zsigmond házi orvosának, a Saluzzóban, Piemontban született Blandrata Györgynek<sup>98)</sup>, egy negyedik vallásnak, az unitáriusokénak lett alapítója, melyet ő mint udvari hitszónok, és ezen vallásfelekezet első superintendense, egy semmi eszközben nem szükölködő felekezeti főnök talentumával igyekezett egész erejéből terjeszteni.<sup>99)</sup> Azonban II. Zápolya János halála után, (1571) az országgyűlés ezen tekintet nélküli tétőtől munkásság elé korlátokat vont; Davidis sokféle vizzályokba keveredett, sőt még Blandratával is meghasonlott, mely utóbbi, hogy ezt az új s legveszedelmesebb ellenségét megrontsa, a Baseltől Lengyelországon keresztül Erdélybe jött Socinust<sup>100)</sup> Davidis házába bévezette, és így vallásos színezetű vádpontot ragadott meg. Davidist, kit Stancarus egy Vásárhelyt 1558-ban febr. 25-kén kelt levelében Isabella királyné előtt, hamis prófétának és rajongónak gyalázott, a thordai és fehérvári zsinat — 1579, — mint istenkáromlót és vallásujtót élethossziglani fogságra ítélte,<sup>101)</sup> s aztán az e végre határozott Déva várába vitték, melynek szilárdsága már azelőtt tizenöt évvel magára vonta a figyelmét Gromonak II. János olasz testőrserge ezredesének és parancsnokának.<sup>102)</sup> Hogy Davidis, ki elfogatása után csakhamar megőrült,<sup>103)</sup> meddig sinlődött Déva vára földalatti üregeiben, azt az egykoruak eltérő tudósításiból nem lehet biztosan meghatározni. Némelyek szerint 1579-ben, tehát fogságának már első évében<sup>104)</sup> haza ment. Mások szerint 1588-ban.<sup>105)</sup> Az ő sokat hányódott életének vége mindenesetre felette szomorú volt.<sup>106)</sup> Holtteteme a városon kívül egy messze ellátzó római kö mellett bizattak a föld szerető anyai gondjára.

<sup>88)</sup> Ibid. p. 110.

<sup>89)</sup> V. ö. Siebenb. Quart. Schrift V. 318. Miles l. c. p. 109. Mindenekelőtt: Klausung Dissert de haeret. misera morte extinctis. Francof. 1756 p. 64. ff. Sandii Biblioth. Antitritar; p. 28 sq. Walch Neuste Religionsgesch. Lemgo 1775 p. 175. Schröckh Kirchengesch. V. p. 529 a. d.

<sup>100)</sup> V. ö. Tudomá. Gyűjtom. 1829. VI. p. 31. a. n. 1588.

<sup>101)</sup> Miles Würngengel. p. 118 V. ö. Trechsel „die protestantische Antitritarier“ Heidelberg 1844. Lauterbach „Ariano Socinianismus olim in Polonia, Frankfurt et Leipzig. 1725. Bibliotheca fratrum Polonorum Irenopol. 1861. 8. Tom. etc.

<sup>102)</sup> V. ö. Miles l. c. p. 69.

<sup>103)</sup> V. ö. Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde. Uj folyam II. p. 45. köv.

<sup>104)</sup> Chron. Fuchsio Oltardo Lupin Kronstadt 1847. 4. T. I. p. 72.

<sup>105)</sup> Miles ibid p. 134. Trauschenfels Fundgruben III. p. 28.

<sup>106)</sup> Chron. Fuchs. Oltard. Lup. l. e. p. 82.

<sup>107)</sup> Ibid. p. 72.

<sup>89)</sup> Felmer. l. e. p. 159. Kőváry Erdély régiségei p. 94.

<sup>90)</sup> A szászvárosi levéltárban. Patent. Papir, papiros alatt megpecsételve.

<sup>91)</sup> Az Oltardianum Albumban „Trauschenfels Fundgruben“ III. p. 20. olvassuk: ad 1550. Die 19. Julii hat zu Weisenburg die Khunigin Isabella inter lachrymas ut vidimus ipsi, die Kron Hungarns sampt Kleinodien und das Land Siebenbürgen an Herren Castaldo Kriegshauptmann des Khönig Ferdinandi adstantibus DD. Andreas Bathory, Thoma Nadasdy, Fratre Georgio.... abgetreten.

<sup>92)</sup> Miles Siebenbürg. Würngengel. p. 64. Kemény Deutsche Fundgruben I. 61.

<sup>93)</sup> Kemény ibid p. 63.

<sup>94)</sup> Trauschenfels Fundgr. III. 23.

<sup>95)</sup> Hammer Gesch. d. osm. Reiches III. 753.

<sup>96)</sup> V. ö. Seiwert Nachrichten über Siebenb. Gelehrten p. 134 ff. Haner Siebenb. Kirchengesch. p. 229 és Archiv d. Ver. für Siebeub. Landeskunde, uj folyam II. 2. p. 246 ff.

<sup>97)</sup> Miles Würngengel p. 52 és 66.

Erdély, melynek fejedelmi székén azon napokban Báthory Zsigmond tilt, az uralkodó emlékezetes ingadozásai alatt sajnálatra méltó állapotban volt, e mellett véres zavarok, melyeknek látásuknál nem tudjuk, hogy mit csudáljunk tulajdonképpen inkább, egy uralkodó jellemtelenségét, ki ilyeneket vétkezett vagy pedig egy egész ország férfainak szellemét, mely nyitott szemekkel ilyeneket hagyott előkészíteni és kibonyolítani. Ha ilyenkor az egyes emberek az emberiség törvényeit nem létezőknek tekintették, ki csudálkoznék rajta? Így tudjuk, hogy Mihály vajda Szeben melletti győzelme után (1599), Ifjú János Báthory András bibornok fivéréét Dévára vitette, és rövid fogság után, egy malomkövel a nyakán, a Marosba fullasztatta, „hogy többé nem láttatott,<sup>108)</sup> és ilyen kihágásokat, melyek más helyeken történtek, nem keveset jelentenek az egyidejű évkönyvek. Hiában választották meg Básta György császári tábornokot és Csáki Istvánt vajdának, abban a reményben, hogy II. Rudolf császárban erős támaszuk lesz;<sup>109)</sup> mert nevezetesen Básta volt az, ki a halálra kінzött országára még nagyobb nyomoruságot hozott.<sup>110)</sup> Még él a nép emlékében a közmondássá vált „Básta szekere“, a kiéhezett emberektől vont jármű, mert az ugynevezett „oltalmazóknak“ szívtelensége, vagy az általános szükség minden igás marhát elvitt az előbbi urától. Hogy tehát tudtul adják a császári tábornoknak, hogy őt jobban szeretnék a határon túl; átadták neki Déva várát. Básta megértette az utmutatást, és mert oly mélyen és keserűen érezte, hogy az erdélyiek őt oly görbe szemmel nézik; azért 1600-ban elment Magyarországra.<sup>111)</sup>

Már a következő évben — 1601 — elkövetkezett Báthory Zsigmond újabb megválasztása az erdélyi fejedelemségre, ki azután Dévára tette székhelyét s Csáky István vajdát korlátlan hatalommal hagyta garázdálkodni.<sup>112)</sup> Azonban békés nyugalma nem volt tartós, s ő hamar belátta, hogy tettekre van szüksége, ha többet is akar birni, mint csupán a fejedelem nevéét. Midőn az 1601-ik évi Karácson estéjén levelet vittek neki a várba a szebeni tanácstól, azzal a tartalommal, hogy a hódolatra és hűségre felszólításnak már csak azért sem engedelmesskedhetnek, mert a város már II. Rudolf császárnak esküdött hűséget, azonban kérik, hogy a szász nemzetet kimélje meg; ekkor mindjárt elhatározta magában Zsigmond hogy hódolatra fogja a várost kényszeríteni, mely feje gyanánt akarta magát viselni egy oly nemzetnek a mely az ellentállás gondolatától, — mint az ország több német városának hódolata mutatta — távol volt. Ő tehát kiadta Csáky Istvánnak a parancsot Szeben megszállására, mi az 1602-ik év január havában meg is kezdetett. Hogy nem ő maga állott a vál-

lalat élére, és általában nem viselte férjfiisan magát, az az ő romlására történt, mert Székely Mózes és Toldy Ferencz, kik már előbb elkeseredtek a fejedelem leköszönésén és a császáriakkal Erdély átadása végett folytatott alkudozásokon, és Básta ellen már a lázadás zászlója alá álltak, most a tétlent kezdőkre keríteni igyekeztek. Nem lehet tagadni, hogy nevezetesen a Csáky labancz-népének zabolátlansága, a kik közt a fegyelem egészen el volt tűnve, úgy, hogy ő méltán elmondhatta volna rólok, a mit egy tábornok mondott a harmincz éves háborukor az övéiről: „Csak azon bámulnék, ha volna még egy ficzko köztök, ki az akasztófát már tízszor meg ne érdemelte volna;“ nem lehet — mondom — tagadni, hogy ez a zabolátlanság oly hangulatot idézett elő, mely a fejedelem elfogását ha nem is akarta elősegíteni, de legalább megakadályozni sem. Zsigmond Fehérvárt talán jobb menedéket vélt lelteni, mint a milyent Déva ígért adni; de csalódott. Mert miután az Erdélybe ismét visszatért Básta tábornok Székely Mózeset Dévánál megverte,<sup>113)</sup> 1602-ben jul. 13-kán Fehérvár felé indult, és kényszerítette a határozatlan és tettektől féltő fejedelmet újra Déván keresni ideig való menedéket. Itt megadásra kényszerítve,<sup>114)</sup> arra látszott fordítani hatalma utolsó pillanatait, hogy kegyeltjét Gezti Ferenczet, Déva várával megajándékozta. Ha hiába keresünk is erre az esetre vonatkozó oklevelet, mindazonáltal nem kevésbé, noha csak látszólag szól e mellett az a körülmény, hogy még 1849-hen is láttatott a várkapu keleti részén egy kő tábla alkalmazva, melyen ez a felírás volt:

FRANCISCUS. GEZTI. DE. EADEM. GEZD.  
QUAE. TEMPORA. DESTRUXERUNT.  
GENERALIS. TRANSILVANIAE. SOLERTIA.  
RESTAURAVIT.<sup>115)</sup>

Ezt a feliratot 1829-ben egy régi bétölt cisterna kitarításakor Goro cs. k. várnok-örnagyalálta meg minden darabjaival együtt, és sokáig magában a várban tartották eltéve; de egyenesen nem bizonyítja bé Géczy Ferencz birtokjogát, hanem csak mellette szól, kinek czimét „Generalis Transilvaniae“ éppen nem lehet megegyeztetni evvel: „Erdély kormányzója.“ A történelem ugyan ismer egy Géczyt, ki Erdély kormányzója volt; de ezt nem Ferencznek, hanem Jánosnak hitták, és 1588-ban halt meg, miután 1567 óta egyszersmiod Capitaneus Varadiensis is volt.<sup>116)</sup> Vajjon ha Géczy felsőbb parancsok, vagy hadtani kikerülhetlen szükségesség következtében erősítette-e meg ujan a dévai várát, vagy tettelegesen birtokosa volt-e, nem bizonyos. Annyi igaz, hogy megszerzésének nem sokáig örvendhetett.

Mi itt, mint Déva vára történelmének egyik érdekesebb részénél, tovább fogunk mulatni.

<sup>108)</sup> Miles ad ann. 1600.

<sup>109)</sup> Istvánfi XXXIV. 183. Trauschenfels Fundgruben III. 28.

<sup>110)</sup> Istvánfi XXXII. 507. Bethlen V. 35.

<sup>111)</sup> Fundgruben Kemény I. 68.

<sup>112)</sup> Ibid. p. 177. Kőváry Erdély régis. p. 94.

<sup>113)</sup> Siebenbürg. Quartalsehr. II: 203.

<sup>114)</sup> Kemény Fundgruben I. p. 190.

<sup>115)</sup> Trauschenfels fundgruben III. p. 123.

<sup>116)</sup> Kőváry ibid. p. 95-nél a feliratnak csak az eleje van meg. Éu a szebeni cs. kir. tábornoki parancsnok levéltárából kaptam.

<sup>117)</sup> V. ö. Archiv des Ver. für. sieb. Landeskunde. n. F. II. p. 88. köv.



Déva vára oda ajándékozása ígérete által a nagyok reávétték Básta Györgyöt, hogy tovább maradjon az országban, és ő azt hitte, hogy az általa védelmezett császári ügynek szolgálni fog, ha ő, ki Déva előtt egy hadi tábornok utótt fel,<sup>118)</sup> 1603 sep. 5-ikére országgyűlést hív össze, a melyen részint egy lakhelyet kellett meghatározni az országban annyira rosz szemmel nézett Jezsuitáknak,<sup>119)</sup> részint egyes városi közönségeknek és országrendi tagoknak a császárhoz való viszonyait kitisztázni kellett volna, és a mely a Básta személyes magatartásáért, valamint a hozzája tett felszólamlásért nagy jelentőséget igényel és valóban érdemel is, és nem csak Erdély történelmében.

Midőn ugyanis a gyűlés tagjai egybevalóan gyűlve, a császári tábornok felségsértésnek nyilvánítván a Báthory Zsigmond nem régiben történt megválasztását, ime szavakkal lépe az ország képviselői tömött körébe: „Kegyelem kell-e nektek vagy igazság?” A megkísértett mentegődzés és az „igazság” kiabálás dühbe hozta Bástát s azt ő nem is titkolta. — „Négyszer”, — ugymond — „négyszer esküdtetek hűséget Rudolf császárnak, és négyszer szegtétek meg. — Bakó! kötelet és pallóst hozzanak!” — Fegyverekkel telik meg egyszerre a terem; a körbe bakók lépének és nem egy tagja az országgyűlésnek gondolt elfogódott szívvél az otthon hagyott kedvesekre s a sir borzadalmaira, mert utolsó órája kongott a fülébe. Ekkor Sennyei Pongrácz, Básta titkos tanácsosa útát tör magának a megmerevült sokaságon át a haragra gerjedt vezérhez. „Hát már elvesszenek azok is,” — így kiált, — „a kiket a háboru megkimélt. Elvérezzenek ők a bakó bárdja alatt gyalázatosan, csak azért, mivel őket a hazának oly sok más ezerekre nézve közös temetővé vált szent földje nem fogadta magába? Nem csak az ő férjfiás erélyök iránti mély tisztelet, hanem még inkább a szent hon drága föld-

<sup>118)</sup> Georgius Basta, Comes Husztiensis, Liber Baro, Dominus in Sult, eques auratus, Sac. Cæs. Regiæque Mattis ac Catholici Regis Hispaniarum Consiliarius bellicus ejusdemque Sac. Cæs. Regiæque Mattis exercitus et regni Transilvaniæ Generalis Capitaneus etc Universis et singulis, Magnificis, Generosis, Egregiis, Nobilibus, Strenuis, Capitaneis, Vicecapitaneis, Ductoribus Belli, duetoribus (sic), Centurionibus, decurionibus, Præfectis Castrorum et Excubiæ Magistris, Item prudentibus et Circumspectis Regio et Sedis Jndicibus, cæterisque juratis Civibus ac universis Incolis et inhabitatoribus Oppidi Zazvaros, Salntem et benevolam nostri Commendationem. Quoniam nos quam plurimos milites intelligimus esse, qui vexillo et castris relinquent. (sic) ad certa ditionis huius Transilvaniæ loca excursiones, impetitiones faciunt, violentiamque exercent, puta equos, pecudes et alia jumenta, ceterasque res mobiles vi adimunt, Ideo vobis omnibus Committimus et auctoritate a Sac. Cæs. Reg. Matte nobis attributa mandamus firmiter, quatenus omnes ejus modi violentiam exercentes, excursiones facientes ac deprædatores, vagabundosque Milites, qui iumenta vel alias quaslibet res adimunt, in Castra Suse Mattis delégare, Jumentaque eorum in rationem præfatæ Mattis consignare et confiscare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhiben. restitutus. Datum in Castris ad Devam positis quarta die mens. Septembris Anno Domini 1603. Georgius Basta mp. (Sig. impr.) Ered. Pat. pap. a szászvárosi levéltárban.

<sup>119)</sup> Trauschenfels Fundgruben etc. p. 168.

jéhez vonzó egyforma eleven buzgalom forrasztotta őket szívemhez, tette lelkemnek becsesekké és kedvesekké! Ha nekik el kell esni; jó! hadd haljak meg én is velök együtt önkéntesen. Kész vagyok ugy nézni azt a halált, mint a császárnak hiven tett szolgálataim legszebb jutalmát! — — Egy loyális és sokképp kipróbált férjfiának ily hősies önaldózása valamennyire megjuhászták Bástát, ki is így szóla reá: „Látom, hogy olyan emberekkel van dolgom, kik sem a szabadságot, sem a jobbságágot nem birják tűrni; kik mindig és mindenütt velök születlett fonákságuknak hódolnak s éppen oly sajnálándók, mint az elmebeli betegek. Vegyétek hát az életet, melylyel ezennel megajándékozlak, s vele együtt a szabadságot, melyet visszaadok nektek! De ne éljete vissza jószágommal, nehogy utóérjen a büntetés!”<sup>120)</sup> Miután Brassónak is abból a 80000 forintból, melyet a császártól való állítólagos elszakadásáért sarezul vetettek reá, 20000-et elengedett<sup>121)</sup>, felosztatá Básta az országgyűlést, de táborát nem mozdítá el Dévától.<sup>122)</sup>

Ezek ellenébe nem fogadtatni el azt a véleményt, hogy Géczy Ferencz azon az időn tul, melyben Básta tábornok a Déva vára előtt megjelent, a várát netalán lakta, vagy birtokában megtartotta volna. Sőt egyenesen úgy leljük, hogy 1605-ben császári őrsereg tartotta elfoglalva, valószínűen a

<sup>120)</sup> Bethlen Farkas. XII.

<sup>121)</sup> V. ö. Teutsch Gesch. d. Sachsen. 736. 1.

<sup>122)</sup> Bizonyítja ezt egy későbbre kelt oklevél, melyben Segesvár városának jószágokat adományoz bizonyos pénzüszvegek megtérítése fejében. Az oklevél így szól: „Wir Georg Basta u. s. w. thun hiemit kund und zu wissen, allen und jeden den es zu wissen gebühret, das wir sowohl auf den Fürspruch einiger unserer Getreuen, als auch in Rücksicht auf die getreuen Dienste derer Wohlgeachteten und Ihre Majestat getreuen Bürger der Stadt Schæssburg, die sie Höchstgedacht Sr. kais. köenigl. Majestat zu verschiedenen Zeiten und Gelegenheiten geleistet haben und noch künftighen leisten werden, zur Abstossung einer Summe von 28,000 fr. welche sie dem k. k. Infanterie Regiment von Proymer vorgeschossen haben, die ganze Dorfschaften Czamantor (Zuckmantel, Czikmántor), Kiskend, Nagy-Kend, Szenaveros (Zendresch, Szénaverös), Malldorf, Szent-Ivan, welche im Küküllöer Comitat liegen, wie nicht weniger folgende im Albenser Comitate gelegene Orte und Dörfer, als nemlich: Also-Szederyes und Felső-Szederyes, Reten, Mako, Volkdorf (Volkany) Palos mit allen dazu gehörigen Nutzbarkeiten und Gefallen, sowohl bekannten als unbekannt, Aeckern, Wiesen, Viehweiden, Feldern, Waldungen, Thälern, Weinbergen, Wasserfällen, Flüssen, Fischhaltern, Fischereien, Mühlen, Mühlwerken und ihren Gründen, überhaupt aber mit allen deren Nutzbarkeiten und Abhängen, welche besagten Dörfern zugehören oder unter welcherlei Nahmen von Alters her und von Rechtswegen gehören sollen, unter ihren wahrhaften und uralten Grænzten, die Zehnten jedoch von Wein und Getreide, welche aus besagten Dörfern entrichtet werden; weiter die Dreissigsten und Mauthgefalle, wenn welche in selben abgetragen werden, nicht mit eingerechnet, den gedachten Bürgern der Stadt Schæssburg und allen ihren Nachkommen; vermöge der Gewalt die uns von Ihre kais. köenigl. Maiestæt verliehen worden bis zur Allerhöchsten Begnehmigung zu ihrem Besitz und Gebrauch auf die jetzt benannte Zeit, ohnbeschadet anderer Vorrechte einzuräumen, schenken und verleihen, welches wir kraft gegenwärtiger unserer Beglaubigungsschrift förmlich bezeigen. Gegeben im Feldlager bei Deva den 16. Septemb. 1603. Eredetie a segesv. levéltárban. Sept. 19. megint ajándékoz né-mely javakat Kornisnak, mint egy birtokomban levő oklevél tanúsítja.

Básta ideje óta. Mert nem csak azt beszéli az irás, hogy Hofkircher a császári várparancsnok, egy csapat katonasággal Szászvárosra tított s az ott szállásoló Hajduktól sok szekeret és jókora zsákmányt elrabolt és 42 foglyot megszábadított<sup>123)</sup>; hanem azt is, hogy midőn Kismarjai Boeckai István feljűl kapott s a tartománynak minden erőeit hatalmába kerítette, végtére éppen az érintett császári várparancsnok, Hofkircher is küldöttséget indított hozzája a Básta utódja, Belgioso tábornok ellenébe kivívott győzedelme következtében, és felajánlotta neki a vár feladását. Boeckai egyik legderekabb bajnokát Nagy Albertet küldé Dévára a vár átvétele végett. Midőn ez a várba belépett, fegyveres kézzel ment elébe a császári parancsnok s kardját átadván, arra intette, hogy kövesse az ő példáját, és ha arról lesz szó, hogy idegen kézre kell engedni az őrhelyet, csak a legszorogatóbb viszonyok ellenállhatlan parancsa következtében adja fel. Az alatt, hogy a császári őrsereg egész hadi tisztességgel készült az indulásra, Nagy Albert tisztelete jeléül levé a fővegét s visszaadá a parancsnoknak a kardját, elismerését jelentvén ki kevés szavakban ellenfele katonai derék magaviselete iránt.<sup>124)</sup>

Boeckay elesék és Báthory Gábor, Erdélynek Istenostora, hágott a fejedelmi székre, melynek ő mindig, nevezetesen az órától fogva, melyben Bethlen Gábor, az ő védangyala, vele felhagyott, gyalázatára volt. Mi szolgált alkalmul szakításra, sokfélekép beszélük, de a dolog kapcsolatban van a dévai várral, mint a mely, — nemkülönben Vajda-Hunyad is — ez időközben a Bethlenek birtokába jutott vala. Weiss Mihály brassai tanácsnok adatai<sup>125)</sup> szerint Báthory Gábor abban járt, hogy Bethlen Gábor háza becsületét neje Károlyi Susánna irányában vett szabadságaival megszeplősítse; más tudósítások szerint a következő oka lett volna a meghasonlásnak. Báthory Szebenben tánczvigalmat rendezett. De a fejedelem szemtelen kéjszenvedélye ismeretes lévén, egy hölgy sem akart megjelenni rajta. Már hogy a fejedelem meg ne haragudjék, reábeszélé a nököt Bethlen Gábor, hogy fogadják el aggodalom nélkül a meghívást, ő jót áll a fejedelem feddhetetlen magaviseletéről. De ez felhevítve a bortól és táncztól, megragadá a jelenlevő nök egyikét s elvonzolá egy setét szobába. Bethlen adott szavának állva, gyorsan szövétneket ragad a kezébe s tüstént utánuk megy. Ezen feldühödve Báthory, a szövétneket Bethlen szakállába sűti. És így történt meg a szakadás, — a „város és világ tudtával.“<sup>126)</sup> Bethlen odahagyá az udvart és Dévára húzódott; a honnan rögtön a temesvári török-parancsnokhoz menekült, mivel Báthory száz jobbágyos jószágot ígért annak, a ki a Bethlen fejét kezébe szolgáltatta.<sup>127)</sup>

<sup>123)</sup> Levél Szászvárosról, febr. 3. 1605. A szász n. levélt. 56. sz. a.

<sup>124)</sup> Bethlen Farkas. XIV.

<sup>125)</sup> Trauschenfels, Fundgr. 739. l.

<sup>126)</sup> Hormayr hist. Taschenbuch IV. 458. l.

<sup>127)</sup> Libri Regii a K-Monost. levélt. szerint a Kolozsv. Főkormányz. Tom. X. p. 295—304. „inhiatum vitæ...“

Majd őt emelék a fejedelmi thronra, mikor aztán Kővár, Huszt, Szamosujvár, Várad, Gyalu, Kolozsmonostor, Fejérvár, Fogaras, Görgény, Káránsébes, Lugos és Déva erődített várak és városok hatalma alá jutottak. A legutolsó felől az 1607. tartott országgyűlés azt a végzést hozta, hogy soha se jusson magán kézre, hanem mindig az ország időszerinti fejedelme hatalmában maradjon.<sup>128)</sup> Bethlen a várat körítő falhoz most már egy kerek bástyát építtetett, melyet későbbre fogház és kinzókamra név alatt mutogattak.<sup>129)</sup> De hogy már Bethlen Gábor alatt e végre szolgált volna, sehol sem látom érintve, és én ismervé ez eléggé nem méltányolt, és sokfelől rágalmazott fejedelemnek emberi érzéssel, sőt atyai szeretettel folytatott kormányzása jellemét, általában és egyesesen kétségbe vonom.

Erdély javára nézve igenis korán elhala ez a felvilágosodott, ez a szellemi élet minden nyilatkozatát fejedelmileg gyámolító főúr, és I. Rákóczy György, Bethlen István és Péter<sup>130)</sup> közötti sok viszály után a két utóbbi — az 1607-beli dietai végzések daczára, — birtokában marada Dévának<sup>131)</sup>, melyet azonközben I. Rákóczy Gy. ágyu és löszér készleteitől megfosztatott, hogy magyarországi két várat, Patakot és Lednitzt erősebb védelmi állapotba tésesse vele.<sup>132)</sup>

Midőn az erdélyi fejedelemnek elismert Baresai Ákos 1658-ban a kormányhoz jutott, el kellett előbb alattomban fogadni azt a feltételt, hogy ha II. Rákóczy György módot lelne a törököt kiengesztelni, vagy neki sikerrel ellentállani, imennek a fejedelemséget újra átadja.<sup>133)</sup> Sőt Fogaras, Szamosujvár, Kővár, Görgény és Gyalu várait is saját őrségeivel tartotta megrakva Rákóczy, és csak Déva vára, melynek Baresai már birtokában volt, maradt ennek a kezénél.

December 2-dikáig 1658. itt tartott udvart a fejedelemné, Szalánczy Erzsébet, Baresai Ákos hitvese, a mikor is Haller Pál Segesvárra a fejedelmi udvar székébe kísérte.<sup>134)</sup> Talán nem tartotta Baresai elég biztonságban lenni az övét a székesfejérvári Mustapha Bey fegyelmetlensége előtt. A török parancsnok ugyanis, midőn ugy látszott, hogy Rákóczy békében akar maradni, rendelést kapott, hogy hagyja ide Erdélyt, és Déván át volt vonulandó visszatérő utjában, melyre 1660. január 29-kén valóban el is indult s haladásában sok erőszakosságot és dulást követett el.<sup>135)</sup>

Ugy látszik, hogy nem sokkal azután Baresai maga mégis lakta Déva várat. Me.t ide hivta meg

<sup>128)</sup> A kir. várak jövedelmeiről (reditus castror. reg.) v. ö. Bartal Comment. ad hist. stat. jurisq. publ. Hung. med. æv. Lib. XV. 1. 375. Poson. 1857. 8. E mellett Hormayr i. h. IV. 472.

<sup>129)</sup> Kőváry i. h. 95. l.

<sup>130)</sup> Leirtam résziben e könyvecskémben: „Die Stammburg der Hunyade in Siebenbürgen. Hermannst. 1865. 8-o.

<sup>131)</sup> V. ö. az I. oklevelet az imént idézett könyvben.

<sup>132)</sup> Kraus Chron. I. 118.

<sup>133)</sup> Horváth Magy. tört. Pest. 1855. II. 241.

<sup>134)</sup> Kraus Chron. I. 372.

<sup>135)</sup> U. ott: 378. l.

a szebeni királybirót, Lutsch Jánost, hogy tanácskozzék vele államügyek, jelesen a felől, hogy mitévők legyenek a nyugtalan II. Rákóczy ellenében. Lutsch azt beszéli az ottani fogadásról, hogy „ő mindent összejárt a fejedelemmel“, és hogy „Déva szép erős vár és mindenféle löszerrel, nagyobb és kisebb ágyukkal, sőt eleséggel is jól el van látva.“<sup>136)</sup>

Mit tanácsolt a fejedelemnek; ki tudja? Imez, országgyűlést hirdetett és tartott, melyben Kemény Jánost kínálta meg a fejedelemséggel. De midőn tudósítást kapott, hogy a nemesség egy része Rákóczyhoz csatlakozott, Bethlen Jánost és saját vérét Andrást elküldte Konstanczinápolyba panasza a temesvári pasa és a Havasalföldi vajda ellen, mint a kik Rákóczynek Erdély uralmára való törekvésében részt vesznek. Ezzel azonban felbőszítette Rákóczyt, s hogy keze közzé ne essék, távoznia kellett Déváról s a Vaskapun át Temesvárra menekülnie, a honnan elégséges török haddal gyámolítva remélte visszatérhetni Erdélybe. Rákóczy azonban Dévát, hol Baresai családja, a jártas-keltes Bethlen Miklós védelme alatt tartózkodott, megszállotta oly keményen, hogy, mint a krónikás mondja,<sup>137)</sup> „senki se ki, se bé nem mehetett.“ De míg Temesvárt mindent elkövetett Baresai, hogy fenyegetett, kétes állását megerősítse, az alatt hitvese gyanus viszonyba kezdett lépni Bethlen Miklóssal s annál fogva nem érdemelte azt a regényes szerelmét férjének, mely ezt annyira lebilincselte, hogy mikor őt Rákóczy zajkai győzedelmes csatája után Szebenben huszonhárom hétig ostromolta, nem csak hogy neje rosszullettét hallva, elküldte hozzája a városi orvost Bauler Farkast Rákóczy engedelmével Dévára — márt. 6. 1660, -- hanem a hön imádott utánni legyőzhetetlen vágyában kész volt vakmerő ellenfele javára le is köszönni a fejedelemségről.

Ekkor Bethlen János és Lázár György voltak a vezénylettel felruházva Déva várában.

Az azután következő viszongások Kemény János és I. Apafi Mihály közt, mely utóbbi kiesikarta vala Baresaitól, hogy mondjon le az ő részére a fejedelemségről, ugy látszik, mintha tág mezőt nyitottak volna a tevékenységre Déva körül. Már csak az a körülmény is, hogy 1661-ben sem Montecuculi, sem a törökök nem bírták a vár feladását kivívni,<sup>142)</sup> arról győzte meg Kemény Jánost, hogy birtoka nagyon érdekében áll. Reá is vette a várparancsnokot, Springer Tamás kapitányt, hogy vonuljon ki a várból s katonasága legbiztosabb legényeivel rakta meg őrseregül<sup>143)</sup>; de Kemény mindjárt 1662-ben elesék a Segesvár melletti („Gross-Alischi“)

csatában, és mivel Görgény és Fogaras megadák magukat a győzedelmes Apafi Mihálynak, hát azt hitte Keresztesi István is, Kemény titkos tanácsosa s Déva vára megbízott öre, hogy neki is jó lesz átadni a kulcsokat Apafinak. Az 1662. jun. 2-kán történek meg.<sup>144)</sup> Hat évvel későbbben Fleischer András szebeni királybirót és szász nemzet grófját, minthogy a császári udvarnál való befolyásától tartottak, Fejérvárt léte alkalmával elfogák és Déván tartották fogságban oct. 16-kától nov. 19-kéig; de ekkor nem tudván vádlói a reafogott vétségeket bizonyítani, egész becsülettel szabad lábra ereszték.<sup>145)</sup>

A császár és Apafi Mihály közt 1686. máj. 28-kán az országnak az elsőb által eszközözendő védelme végett kötött titkos szerződés<sup>146)</sup> következtében Szeben, Kolozsvár, Beszterezse, Fejérvár, Szászsebes, Szeredabely városait és a várakat, köztök a Dévait is német, azaz császári őrseregekkel rakták meg októberben 1687-ben.<sup>147)</sup> — Dévával ugyan már 1662-ben, midőn a császár segédkatonaságot küldött Montecuculival a Kemény gyámolítására, megtörtént volt az, de csak mulékonyan. Mert mivel egyfelől Apafi félt ingerleni a törököt, másfelől I. Leopold is tudomást vett arról, hogy a törökökkel való háboru Erdélyben éppen nem kedvelt dolog lenne, arra kérte vala a császárt, ürítettné ki Déva várát. Leopold, ámbár az e végett hozzája küldött követeket eleinte balasztgatásokkal tartóztatgatta, végre engedett a körülmények hatalmának.<sup>148)</sup>

Igy magyarázódik meg egyszerre Springer Tamásnak mind jelenléte Déván, mind eltávozta onnan.

Ugy látszik nehezen tudtak megbarátkozni a császár tábornokai azzal az eszmével, hogy ők csupa szövetségesek gyanánt vannak az országban; mert Caraffa már 1690. eléállott egy tervvel, melyben elterjesztette a császárnak, miképp lehet Erdélyt „császári devotioban“ megtartani. A terv végrehajtásában Déva vára is meg vala híva szerepelni, mint a melyet Caraffa névszerint megemlít és imigy jellemez: „előnyösen van helyezve és építve, de oly állapotban van, hogy rosszul biztosítja az őrseret és javítás nélkül támadás esetében becsületesen elmentallani nem bír.“<sup>149)</sup>

Az e szókban szükségesnek nyilvánított alapos javítás bé is következett, mihelyt Erdély meghódolt Leopold császárnak. De annak következtében aztán a Rákóczy Ferencz támasztotta kurucz-háboruban 1705. novemberétől 1706. febr. 22-kéig tartó, négy havi ostromot ki is tudott állani Déva

<sup>141)</sup> Kreckwitz Descript. Trauss. Nürnberg. és Trans. f. 1688. 16-od r.

<sup>142)</sup> Ung. Mag. III. 408.

<sup>143)</sup> Teutsch Gesch. d. Sachsen 607. köv. II.

<sup>144)</sup> Kreckwitz Totius Principatus Transsilv. accurata descriptio Norimb. etc. 201. l. Arch. des Ver. Uj folyam III. 105. l.

<sup>145)</sup> Felmer Primæ lineæ sat. 327. §. 242. l.

<sup>146)</sup> Az eredeti: „Antaguós“ (avantageuse? vortheilhafte) „situiert und gebauet, aber so beschaffen, dasz es schlechter Besatzungen fähig und wenn es attaquirt wird, ohne Reparation keinen rechtschaffenen Widerstand than könne“ — Arch. d. Ver. Uj f. I. p. 175.

<sup>136)</sup> Kemény Fundgruben I. 291.

<sup>137)</sup> U. ott. II. 166.

<sup>138)</sup> U. o. 141—235.

<sup>139)</sup> Trauschenfels, Fundgr. 388: 1.

<sup>140)</sup> Bethlen Ján. I. 113. — Trauschenfels Fundgr. 383. 389. — Sieb. Quartalschr. II. 293.

<sup>141)</sup> Kraus Chronik. II. 93.

<sup>142)</sup> Benkő Transsilv. I. 279.

<sup>143)</sup> Goro által 1835. okt. 16-kán szerkesztett, most Fejérvárt leihető K. I. szerint.

vára.<sup>150)</sup> Ugyanis a Rákóczy szolgálatában álló ezredes, Ozineky nevű lengyel, egy sikerült megrohanás által béltt volt a várba, és végre midőn — jó rendin eleség és víz hiánya miatt — kényszerülve látta magát az erősség feladására, sikerült neki kiosintani Rabutinnek a keze közzül, a ki már azt gondolta, hogy nyakon csipte s készült Hunyadra vitetni fogságba.<sup>151)</sup> A helyett Rákóczynak egy más ezredese, Csáki került a győző kezére s a Hunyadi kastélyba<sup>152)</sup> vitetett fogságra, mi ugyan kevés ideig tarthatott, mert azon év októberében már újra működni látjuk mint kuruvezért.

A folytonosan fejlődő hadműtan követelte javításokat vagy az ország urai változásakor felületesen hajtották-é végre, vagy talán igen fontos erőnek tartották Dévát, nem tudni. Elég az, hogy 1713-ban 50,000 forintot vetettek az akkori fejedelemségre a végett, hogy némely várak s köztük Déva megerősítése költségét is ki lehessen állani.<sup>153)</sup>

Kevés évek multával mégis ismét javítani kellett rajta.

E helyt azonban, ugy vélem, nem hallgathatom el, hogy mikor a császári csapatok megülték Dévát, a lelkipásztorsággal egy Hunyadon levő reformát-zárdabeli exponált szerzetest biztalt meg. Ettől a rendtartástól 1713-ban elállottak, és a bulgariai provinciabeli ferencziekre bízott a papi szolgálat ellátása.

Leopold császár ugyanis egy néhány bulgar családnak, mely Havasalföldről a császár hatalma alatti tartományokba kivánczozott átköltözni, kérésére azt megengedte s az egyuttal nekik adott szabadalmakat okleveleivel biztosította. Ezek egyike 1688. sept. 16-án, másika 1700. máj. 15-én kelt.<sup>154)</sup> Igy támadott Alvinczen az odavaló magyar lakosság közt elmagyarosodott, bulgar gyarmat. De 1710-ben és 1711-ben is gyülekeztek bulgar jövevények Bradicsovo, Aninos, Tirgoschil s más oláh városokból, és átjövén a Vulkáni passuson, Hátszeg vidékére és Dévára határozták megtelepedésüket. Gróf Steinville István, akkori vezénylő tábornok Erdélyben legfelsőbb helybehagyás reménye alatt szabad választást engedett nekik a Fiskus földjén a város felső vagy alsó része közt, mely utóbbit a Maros és Cserna kerítették. Mint a hajdankor gyarmatainál, ugy itt is a víz döntött, és így kapták ok Plopadalmat, a dévai uradalomnak évenként fizetendő 50 forint bér fizetése mellett. Egyszersmind oltalomlevelet is adatott ki számukra Steinville,<sup>155)</sup> mely őket a katonai szolgálat, katonák szállásolása, és fuvarozás és más terhek alól, szintugy, mint a Le-

opoldé az alvincziakat, mentetteknek nyilvánította. Továbbá biztosítva volt nekik, hogy csak a k. kamarától függjenek, bírót és községi eiöljárót maguknak szabadon választhassanak, bort és húst mérhessenek, és kötelességül vala szabva minden új vezénylő tábornoknak, hogy új oltalomlevelet szolgáltassanak ki számukra.<sup>156)</sup>

Igy jött eleinte 42,<sup>157)</sup> és későbbre megint 18<sup>158)</sup> családátya, — az utóbbiak főképp Krajovárról, — a velök egy nyelvű Ferenczrendű szerzetesekkel együtt Dévára.

Az utóbbiaknak várbeli papokká vétele sok fortélyoskodásra nyújtott alkalmat a reformatoknak, mint még alább meg fogjuk említeni. Még egy tanuság arra, hogy az önzés, akárhová is hajtja gyökereit, minden magasb és nemesb érzelmet elfojtani alkalmas.

De forduljunk ismét a várnak.

Steinville gróf kijavította 1719-ben a várbeli cisternát s a hozzája járó ajtóra a következő feliratot tétette:

ME AEDIFICAT STEINVILLE ILLIS  
UT PORRIGAM UNDAM\*)  
VINCERE<sup>159)</sup> QUI CUPIUNT TURCAS  
ARCEMQUE TUERI  
FORTITER INDOMITOS QUOQUE DE-  
BELLARE REBELLES.

Már előbb, 1717-ben, építtetett volt kisebb előműveket a várszékára Steinville gr. és bástyás sánczot húzatott a hegynék keleti tővé. Aztán állított egy sütődét is 12 kemenczével.<sup>160)</sup> Halála is a várban történt okt. 21. 1720-ban,<sup>161)</sup> s a dévai Ferencziek, kiknek nemzete fiait az udvarnál annyiszor és oly sikeresen pártolta, becsület- és hálabeli kötelességöknek tartották a testet Szebenig kísérni

<sup>156)</sup> Az ezutáni oltalomlevelek keltei: 1. Virmond gróftól, Szeben, aug. 26. 1721. — 2. Vez. táb. Tigetől. Szeb. jan. 15. 1757. — 3. Abensberg és Traun gróftóktól, Szeb. dec. 18. 1747. — 4. Buccov Adolf bárótól, Szeb. dec. 19. 1761. — és 5. Haddik gróftól, Szeb. 1764. A legutolsó latinul.

<sup>157)</sup> Neveik a Ferencziek zárdájabeli oklevelek szerint: Frankovich Mátý. Petrandin Mikl. Barbitsin Mih. Frankovich Péter, Kristóf, Ferencz és Pál. Proikin Gy. Bibich Gy. Bibicsevich Ján. Turekokin Gerg. Markokokin Mikl. Puia Deodat. Gegenonin Mátý. Kerotein Fer. Bardichkin Fer. Jovanean Mikl. Juvancsin Gy. Milevoikin Istv. Paulikian Dem. Bibics Lukács és Ján. Josepin Fer. Joschin Gy. Lenich Sim. Chepin Mikl. Markule, Tuskin Gy. Pernovkin Ist. Pessin Anna, fiaival. Subotin Gy. Rogacsin Per. Terin Mátýás és Gy. Tomenanin Pét. Nancsin Ant. Bibicsevich Gy. Stoim Ist. Csekin Mátý. Peich Pét. Pissin Ján. Lázár Mária, fiaival.

<sup>158)</sup> Neveik azon forrásból: Tomecin Mátý. Koliverin Gy. Rejtin Dem. Kacsomag Istv., Ján. és Mátý. Duralin Mihály, Gy. és Ján. Kalfin Fer. és Istv. Stauslavich Mih. és György. Ez időben az egész bulgargyarmat egy személyre van leolvadva.

\*) A metrum daczára így! az eredetiben.

<sup>159)</sup> Nem tudom minő kútfőből merithette Kőváry e feliratnak az Erd. régis. 95. lap. közöltét másolatát. De egy kis megfontolás meggyőzhetné volna arról, hogy a nála álló „SINCERE“ a „VINCERE“ helyett, nem jó.

<sup>160)</sup> Egy katonaviselte öreg ember jegyezgetései szerint Déván.

<sup>161)</sup> Trauschenfels Fundgruben, 376. l.

<sup>150)</sup> Trauschenfels Fundgr. 269. l.

<sup>151)</sup> Merkwürdige Geschichte des Fürstens Franz Rákóczy. Berlin u. Potsdam. 1795. kis 8-adr. 145. l.

<sup>152)</sup> Jórendin a „Csáki de Deva“ családból, a mely a Tökölly pártütésben való részvétéért vesztette el birtokait, az erd. parancsnok-kormányzó, Badeni herczeg hatalomszavára. L. Arch. d. Ver. Uj f. II. 86.

<sup>153)</sup> Kőváry Erdély régiségei 95. l.

<sup>154)</sup> L. az I. oklevelet a toldalékban.

<sup>155)</sup> L. a II. oklevelet a toldalékban.

ünnepélyesen.<sup>162)</sup> Innen aztán ezüst edénybe zárt belső részeit honába küldték, halandó más maradványait pedig a Ferencziek szebeni templomába, melyet a kimult mint alapítványát e végre kinézett volt,<sup>163)</sup> egy emlék alá helyezték el. A feliratot reá mind tudományos miveltségéről, mind családi élete botrányosságáról egyformán ismeretes<sup>164)</sup> Kölöséri de Eer készítette.

1723. a dévai várparancsnok a várbeli segédpapnak, mely mint láttuk, a bulgár provinciabeli Ferencziek klastromából járt bé, szolgálatdíjat eszközölt ki. De most már a reformatok is minden tőlök kitelhető módot elévettek, hogy ezt a — bármi csekély jövedelmű — állomást magokévétegyék. Nem csak hogy legott folyamodtak ez ügyben a várparancsnokhoz, hanem mindennemű gyanúsításokat is koholtak, s ezekre hivatkozva a pápa bécsi Nuntiusánál, sőt egyenesen a római sz. széknél is panaszt tettek. Így esett az, hogy a Ferencziek akkori provinciális Gungich és a custos Marinovich Generalis Vicarius Antalffy János eleibe idéztettek Medgyesre 1723. nov. 28-kára, hogy igazolják magukat. Érvek gyanánt igyekeztek megállapítani ellenök, hogy a bulgar papok száma a Törökországban és Havasalföldön az ott maradt bolgárokéhoz képest igen csekély; ellenben a Déván megszállott szerzeteseké az ott levő, maroknyi bolgárgyarmatnak igen sok, s annál fogva az ő működésük az eredeti honban, vagy jobban mondva oda való kitűzésök a lelkek idvességére nézve sokkal sikeresebb leend. Azt is vetették szemökre, hogy semmi szabályhoz nem tartják magokat és, hogy törvényesen jogosult voltukat színleljék, császári szabadalmakat és erdélyi vezénylő tábornokok oltalomleveleit költik, melyek az ő birtokukban nem lehetnek, minthogy s — ha ki nem adattak. Most már, így folytatták a vádat, még zárdát is szándékoznak építeni, már szőlőhegyeik vannak, és ha egyszer megtelepedtek és vagyonosodtak lesz, minden bizonytalansággal botránkozást fognak okozni. Arra is ajánlották magukat, — de a dévai bolgár népség világos akarata ellenére, — hogy oláhul és magyarul papoló lelkészeket rendeljenek az egyházi szolgálatra.

Az igazoló felelet egyszerű és meggyőző vala. Azonban egy Ferenczinek a várbeli segédpapságra alkalmazása az akkori tábori superior, szebeni rendházi főnök Gallop jézsuitának alkalmat adott, hogy a zaklatott szerzetesek ügyét általában fel fogja s nekik jelesen a Déva várbeli segédpapságot mindenkorra biztosítsa.

Ez idők alatt Montanii és Camusi gróf Braun Miksa Ulysses új javításokat vétetett elé s ezeknek emlékét az északi épületbe való bójárás felibe vétett következő Chronostichon vala a maradéknak átadandó :

<sup>162)</sup> Convent levéltára Déván: „Historia Domus“ stb. 52. lap.

<sup>163)</sup> V. ö. III. oklev.

<sup>164)</sup> V. ö. az én értekezésemet: „Vier Jahre aus dem Leben eines autonomen Stadtmagistrates.“ Arch. d. Ver. Uj f. VI. köt.

QVAE TEMPORA DESTRVXERVNT VLISSIS  
TRANSSILVANIAE GENERALIS SOLERTIA  
RESTAVRAVIT.

miből 1752. telik ki évszámul.<sup>165)</sup>

Ugyanis egy 1747-ről kelt vizsgálati (Iustrationis) iromány szerint a fedelek annyira meglyukadoztak volt, hogy az eső okozta romlások miatt sok helyiség éppen lakhatatlanná lett, és — nem tudni miért — két polgár-ört tartottak ott. Honnan van, hogy 1763 óta ugy emlegetik Déva várát, mint a Haller család tulajdonát, melynek az Aerarium a terjedelmes épületek használatáért évenként 2 firt aequivalenst fizetett volna,<sup>166)</sup> azt megmondani nem tudom. — De már akkorról halljuk rebesgetni, hogy a várnak strategiai haszna csupán csak képzelt. „Inkább arra való, hogy a földnépét féken tartsa,“ írják, „mintsem, hogy az ellenség előrehaladását megállítsa, avvagy csak akadályozza is. A mellék magaslatokról könnyű megtámadni s a Maros távol lévén, eleséget annak a segítségével nem szereshetni.“<sup>167)</sup> A vár tőszomszédjában 1766. nyitott rézbánya ügyét vezénylő tábornok gróf Hadik András erősen pártolta és segítette.<sup>168)</sup> Említi a krónika Brádi Józsefet is, mint akkori várparancsnokot, s halála 1772. apr. 21-kére van feljegyezve.<sup>169)</sup> A mindjárt következő évben II. József császár látogatta meg erdélyi körútjában az erődítményeket<sup>170)</sup>, melyeknek védelmére egy félszázad gyalogság s egy néhány tüzér volt állandó őrsereg gyanánt rendelkezve.<sup>171)</sup>

Bajos magyarázatát lelteni annak, hogy a várnak katonai és földesuri hatósági használata ügyében és a javítási költségeknek az Aerarium általi fedezésében a Hallerek mellett a Pezti család és Visiconti gróf is meg vannak nevezve, mint a vár tulajdonosai. Csak a családi levéltárak átvizsgálása vehetne tán világot e homályba borult körülményre.

A kolozs-, zaránd-, alsó-fejér- és hunyadmegeyi oláhok Hora és Kloska vezérelte lázadása alatt az életveszélyben forgó nemesség részint a Hunyadi kastélyba, részint a Dévai várba menekült s az utóbbi a pártlító parasztoktól két ízben megtámadva a legsikeresebb védelmi szolgálatot tette, úgy-hogy bátran fitymálhatta a megadásra tett felszólítást, 1784.<sup>172)</sup> A communismussal s nemesség kiirtásával fenyegető lázadás elfojtása után Déva várában székelt a Jankovich Antal gróf elnöksége alatt működő császári bizottság, melynek kellett kihallgatni és elítélni az elfogott pártlítókat, miután II. József császár a rögtön ítélő bíróságokat, melyek alatt már 34 lefejezés történt volt, bétiltotta.<sup>173)</sup>

<sup>165)</sup> Köv. id. h. 95. l.

<sup>166)</sup> Dacia mediterranea Andreæ Huszti.

<sup>167)</sup> U. ott.

<sup>168)</sup> Archiv. Claustrii Franciscanorum Devens. Hisf. Dom.

MS. 63. l.

<sup>169)</sup> U. ott 71. l.

<sup>170)</sup> U. o. De érkezése s elindulása napja nincs feltéve.

<sup>171)</sup> U. o. 4. és 5. l.

<sup>172)</sup> Schaser Denkwürdigkeiten aus B. Bruckenthal's Leben. Szeben, 1848. 8. 62. köv. l.

<sup>173)</sup> U. o. 81. és 85. l.

Az évszáz ezentul nyugalomban haladott vége felé De úgy látszott, mintha magával együtt akart volna véget vetni a vár létezésének is. Ugyanis az erdélyi vezénylő tábornok gróf Mitrovcski az udvari haditanácsnak 1800-ban azt jelenti fel, hogy — véleménye szerint — kár lenne a várnak jó karban tartására fordítandó költséget továbbra is hordozni. Annak következtében fel is hatalmaztaték a felhagyására s megrendelteték minden az épületben s rajta levő felszerelések árverés útján való eladása. Pogány Francziska vala ezuttal a legtöbbet ígérő 150 bankó forinttal: kapukat, ajtókat, ablakokat és más tárgyakat leszedetett és lehordatott s a vár hanyatlásnak és pusztulásnak erede.<sup>174)</sup>

Marienburg a vár helyiségei 1813-beli állapotát kevés szóval rajzolja.<sup>175)</sup> A tetőre vezető csigás út szerinte 856 lépésnyi hosszú. „Magában a várban két tér (udvar) van, melyek közül a felsőnek 20 öl a hossza s hat öl a szélessége.“ Ebből az adatból úgy látszik, hogy Marienburg a parancsnoknak a hegy alján levő megerősített lakását, melyet a 12 kemenezés sütő házzal együtt Steinville gróf építtetett azon egy épületté olvasztja össze a hegytetőn levő tulajdonképpeni várral, mit csak tisztán katonai nézetből helyeselhetni. „Fenn“ (folytatja), „hat nagy, 12 kisebb szoba volt; három konyha az őrsereg és a tüzér-személyzet számára, fegyvertár kettő, és löporos bástya egy“, — a két utóbbi Marienburg idejében üresen, — „és a kápolna.“

De midőn I. Ferencz császár felséges hitvéssel, Carolina Augustával együtt Erdélyt 1817-ben bánta, Déva vára oly nagy mértékben megragadta figyelmét és tetszését a legmagasb rangúnak, hogy helyreállítására rendeletet eszközölt ki a császártól, ki 1800 forint elköltését engedte meg évenként, míg a helyreállítás műve bevégeződik. Még olvashatni a főkapu felett ezt a feliratot:

#### FRANCISCUS. I. RESTAURAVIT MDCCCXXIX,

miből kiviláglik, hogy a restaurálás 12 évet vett igénybe és 216000 frtba került.

E szerint tovább is 1848-ig a várnak jókora része védhető, az egész vár lakható állapotban volt. Minthogy még 1844-ben ostromnak ellentállható igen vastag falakat kapott,<sup>176)</sup> azt következtethetjük belőle, hogy hadi jelentékenységét feljebb akarták fokozni. Egy sánczkáplár és 7 legény tették a rendes őrseret ez idő tájban.<sup>177)</sup> Az 1848—49-ki véres események előtt, — (véresebbek s irtózatosabbak voltak Erdélyben, mint akárhol másutt,) — Kövály következőleg lelta a vár állapotát.

„A magas hegyre csigás út és három kapu vezetett. A csigás út a legkülső kaputól a másodikig 856 lépésnyit kering. A vár falához érve nyugatról egy mélység felett 80 lépésnyi hid vitt át, felvonó hidtáblával biztosítva.“

„A kapu egy pár ölnyi előudvarra nyílt, hol az őrtanya vala. Beljebb egy körül béépített tágasb négyszegű udvar; földje simitatlan szikla. Hossza 50 lépés, szélessége jóval kisebb. Az épületek fekvése nem alkot tökéletes négyszöget. A déli épületek fel voltak építve, fel az északnak is egy része, a más két oldal romokból állott. A déli, keleti, északi oldal fedél alá volt véve, mely minden felől befelé lejtett, úgy, hogy az esővizet mind felfoghaták az udvaron egy kútba. A vár épületét 3—4 öl szélességre tér veszi körül, melyet egy nem egészen tojásdad köralakra egy törpebb fal övedz. E várfalon kívül a csigás út is köfal védte.“

„A vár épület északkeleti szegletében ott romladoztak a rendetlenül össze-vissza épített apró szobák. Mutatták a kincstár (?) szobát, a déli oldal alatt a földben a kápolnát, tovább az álladalmi börtönt.“

„Mondják, hogy alagútja is lenne, melyen át a hegy alatt a katonai sütődébe lehetett jutni.“

Igy írja Kövály.<sup>178)</sup> Midőn 1849. martiusban egész Erdély a magyar kormány kezében volt, tartotta meg magát az őrsereg Gy.-Fejérvárt, és Déva várában,<sup>179)</sup> mely utóbbit a császári katonaság Havasalföldre vonulása után 200 legény 3 ágyuval őrzött.<sup>180)</sup> Még márt. 25-kén 1849. a háboruban elfogott magyar tiszteket Fejérvárról Dévára vitték bánáti szerzesának kíséretével<sup>181)</sup>, és midőn aprilis 23-kán 1849. öt oláh legionista hivatalos tudósítást vitt Fejérvárra, hogy Déva még mindig rendíthetetlenül tartja magát, nagy volt az öröm az alezredes báró Kemény Farkas által megszállva tartott erődben.

Déva várát t. i. előbb Bánffy János báró, aztán Forró ezredes szállotta meg és kerítette be kétezer emberrel és hat ágyuval. Forró a várost s a körül lévő magaslatokat rakta meg katonáival s aztán a várparancsnokot Kudlich főhadnagyot felszólította, hogy adja fel az erődöt. De ez császári tábornok Leiningennek, ki minél hamarábbi felmentéssel biztatta, ígérétében híven, hallani sem akart az alkuról, hanem szorgalmasan lödözte hol az ostromló sereget a magaslatokon, hol alatt a várost. Katonai tekintetből a legteljesb méltánylást érdemlette ki. Mert kétszázra menő őrsereggel, (Zanini, bánáti oláh, Sivkovics ezredekéből, s két tüzér); éppen nem bőséges eleséggel, kútviz nélkül, (az ellenség ügyelt arra, hogy cisternáját a Marosból ne tölthesse meg, úgyhogy vége felé egy ember csak egy meszely vizet kapott napjában); három ágyuval s egy néhány sánczpuskával hetekig tudta magát jóval erősebb sereg ellen tartani. Déva lakóit is folytonosan ijesztgette, mi ha szinte löporvesztegető hiu kérdés volt is, de a magyarok nem vehették végét, mert Forró csak május végével kapta meg az ostrom-ágyukat, midőn aztán bizonyos volt a vár eleste. Azon kívül el volt fogyva

<sup>174)</sup> Kövály i. h.

<sup>175)</sup> Geographie Siebenbürgens. Hermannst. 1813. kis 8-adr. II. 30. l.

<sup>176)</sup> V. ö. Die Romanen der Oes-err. Monarchie II. 188. l.

<sup>177)</sup> Kövály, 95 l.

<sup>178)</sup> I. h. 96. l.

<sup>179)</sup> Majlath Neuere Gesch. der Magyarren Regensburg. 1853. II. 202 l.

<sup>180)</sup> Kövály, i. h. 96—97. l.

<sup>181)</sup> V. ö. Oesterr. Soldaten freund, 1849. 130—132 sz. és Romänen d. Oe. M. II. 148. köv. II.

Kudlichnál minden készlet; a kis csapatot súly és szökés meggyéritették. Ily körülmények közt Forró parlamentairet küldte máj. 26-kán a várba s más nap, u. m. 27-kén, pünkösöd vasárnapján megtörtént a kapitulálás oly feltételekkel, hogy az őrsereg katonai tisztességgel vonulhasson ki az erődből, a betegek gond alá vétessenek, a legénységnek a fegyverletétel után egy hónapi zsold fizettség s aztán akadálytalanul távozhassék Temesvár felé.<sup>182)</sup> Ez a feladás tette lehetővé, hogy az Erdélyben vezénylő tábornok Czecz, — a ki maga is Kudlichot teljesen méltányolta,<sup>183)</sup> — 6000 emberből álló hadtestet, 12 ágyúval és egy röppentyűs üteggel fordíthatott a pártütő oláhok legyőzésére és a higgadt és jártas ezredessel Forróval, Beke alezredessel és Kemény ezredessel összetartó hadjáratot kezdhetett.<sup>184)</sup>

Ezek után a magyar katonaság birtokába vette Déva várát. De egy régi tűzakna gondatlanság vagy

árulás következtében fellobbanván, a várat augst. 19-kén 1849. légberepítette s több, mint 100 honvédet temetett romjai közzé.<sup>185)</sup>

Azóta az időnek mindent megsemmisítő hatalma untalan szedegeti le a köveket a merész építményről, melynek rombolt maradványai mintha nehezen bírnának megválni attól a tetőtől, melyről évek százain néztek alá annyi nemzedék nyüzsgésére. Búsan tekintünk fel a megbénult óriásra, mely körül, valamint keletkezésekor, már is a monda örökzöld ágai kezdenek fonódni. Híre futamodott vala ugyanis 1856-ban, hogy a várnak földalatti üregeiből egy ember bútt elé, a kit a fellobbanáskor a romok eltemettek ugyan, de nem sértettek meg. Évekig élt ő a felhalmozott élelemszereken, s végre kifogyván belőle, az éhség kényszerítette, megvakultan is, kibuvó helyet keresni, mit szerencsésen meg is lelt.<sup>186)</sup>

<sup>182)</sup> Romänen sat. II. 187.

<sup>183)</sup> Czecz Feldzug in Siebenbürgen. 42. Fej.

<sup>184)</sup> Romänen sat. II. 180.

<sup>185)</sup> Czecz i. h. 15. Fej. — Romänen sat. II. 189.

<sup>186)</sup> Dévai, helybeli monda.